

اکتشاف الگوی رهبری امام علی (علیه السلام) از عهدنامه مالک اشتر (علیه السلام)

محسن زمانی* / رضا نجاری** / حسن عابدی جعفری*** / مجید ضماهنی****

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۰۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۱۹

چکیده

هدف این تحقیق دستیابی به الگوی رهبری امام علی (علیه السلام) در عهدنامه مالک اشتر (علیه السلام) می باشد و به دنبال پاسخ به این پرسش مهم است که الگوی رهبری امام علی (علیه السلام) با توجه به متن عهدنامه چگونه الگویی است؟ برای یافتن پاسخ این سوال از روش تحقیق "متن پژوهی اکتشافی" استفاده شده است. بدین منظور نخست کل متن عهدنامه با توجه به محتوا و ارتباط موضوعی هر بخش به ۷۹ فراز تقسیم شد و با بررسی دقیق، متن هر فراز نمودار مفهومی آن فراز استخراج و ترسیم گردید، به گونه ای که هر نمودار بیانگر رابطه بین مفاهیم و گفتارهای مختلف متن آن فراز باشد. سپس با چندین بار بررسی مجدد کل متن به همراه نمودار فرازها، الگوی نهایی کل متن استخراج گردید که بیانگر الگوی رهبری امام علی (علیه السلام) در عهدنامه می باشد. یافته های حاصل از این تحقیق نشان می دهد الگوی رهبری امام علی (علیه السلام) در عهدنامه الگویی جامع است که بر اساس آن کار رهبر از پیروی خداوند شروع شده و پس از آن خویشتن را رهبری می کند و این دو، نقطه عزیمت رهبر به رهبری دیگران است. رهبری مردم و زیردستان نیز در این الگو به دو روش رهبری بی واسطه و رهبری با واسطه (از طریق کارگزاران) انجام می گردد. همچنین بر اساس متن عهدنامه بیشترین میزان تاکید امام علی (علیه السلام) بر تبیین رابطه بین رهبر و مردم بوده و این موضوع از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

*. دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
m.zamani100@yahoo.com
**. دانشیار، گروه مدیریت، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.
najjari_1344@yahoo.com
***. استادیار، دانشکده مدیریت، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
h_abedijafari@yahoo.com
****. دانشیار، گروه مدیریت، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.
zamaheni@yahoo.com

مقدمه

رهبری یکی از قدیمی ترین و با اهمیت ترین موضوعات جوامع بشری محسوب می گردد و همواره مورد توجه اندیشمندان و محققان مختلف بوده است. تاکنون تحقیقات زیادی راجع به موضوع رهبری و جایگاه آن در جوامع و سازمان ها صورت گرفته است. این تحقیقات بطور چشمگیری در حال افزایش است و یافته ها نشان می دهد که تنوع وسیعی از رویکردهای نظری مختلف برای توضیح پیچیدگی های فرایند رهبری وجود دارد. (نورثاس، ۲۰۱۹ : ۳۲) افزایش روز افزون توجه به موضوع رهبری نشان می دهد که این موضوع یک موضوع پویا برای مطالعه بوده و خواهد بود. پژوهشگران بسیاری طی سالهای متمادی به ارائه نظریه، مدل و تعریف رهبری پرداخته اند که هر یک ویژگی های منحصر به فرد خود را دارند، البته با مرور تحقیقات گذشته می توان برخی رهیافت ها و الگوهای مشترک را شناسایی کرد (راس، ۲۰۰۶: ۲۶، به نقل از شیخ زاده، ۱۳۹۲: ۱۸) محققان معمولاً رهبری را مطابق با دیدگاه های شخصی خود و جنبه های پدیده هایی که بیشتر به آن علاقه دارند تعریف می کنند. استاگدیل پس از انجام یک بررسی جامع از ادبیات رهبری این گونه نتیجه گیری کرد که تقریباً به تعداد افرادی که تلاش نموده اند تا مفهوم رهبری را تعریف نمایند برای رهبری تعریف وجود دارد. (استاگدیل، ۱۹۷۴: ۲۵۹، به نقل از یوکل، ۲۰۱۰: ۲) با وجود اینکه روش های زیادی برای تعریف و مفهوم سازی رهبری بکار رفته است، چهار مؤلفه به عنوان هسته اصلی این پدیده شناسائی شده است : الف : رهبری یک فرایند است. ب : رهبری شامل نفوذ (تأثیر) می شود. ج : رهبری در گروه ها رخ می دهد و د : رهبری هدف های مشترک را در بر می گیرد. بر اساس این مؤلفه ها، می توان تعریف زیر را برای رهبری ارائه نمود. رهبری فرایندی است که به موجب آن یک فرد برگروھی از افراد تأثیر می گذارد تا به اهداف مشترک دست یابند. (نورثاس، ۲۰۱۹: ۴۳)

امروزه به دلیل رشد روز افزون تحقیقات اندیشمندان و محققان در موضوع رهبری با کثرت روز افزون مدل ها و نظریه های رهبری از قبیل رهبری اخلاقی، رهبری کاربزماتیك، رهبری معنوی، رهبری خدمتگزار، رهبری اصیل و... مواجه هستیم که هر یک از زاویه دید خود به این موضوع نگرینسته

و شکل خاصی از رهبری را ارائه می کنند. در این بین مفهوم کلی اصالت^۱ در رهبری اهمیت ویژه ای یافته است به گونه ای که در اوایل هزاره سوم میلادی یک نظریه رسمی رهبری با عنوان رهبری اصیل^۲ بوجود آمده است. رهبری اصیل را با استفاده از واژه هایی از قبیل موثق^۳، معتبر^۴، قابل اعتماد^۵، واقعی^۶ و قابل اثبات حقیقت^۷، توصیف می نمایند. برخی از صاحب نظران نیز شناخت خود^۸ و صادق بودن با خود^۹ را از ویژگی ها و صفات ضروری رهبری اصیل می دانند. در این باورند که رهبران اصیل بطور کامل غوطه وردر ارزشها و اعتقادات اصلی خود هستند. (می و همکاران ۲۰۰۳: ۲۴۸، به نقل از استیوارت وری، ۲۰۱۲، ص ۴۸). بدیهی است که یک رهبر اصیل باید به اصالت دست یابد، و این دستیابی به اصالت از طریق خودآگاهی، پذیرش خود^{۱۰} و اعمال و روابط اصیل بدست می آید. با این وجود، رهبری اصیل دامنه ای گسترده تر از اصالت رهبر به عنوان یک فرد دارد و روابط اصیل رهبر با پیروان و همکارانش را نیز در بر می گیرد. این روابط با سه ویژگی الف: شفافیت^{۱۱}، باز بودن^{۱۲} و اعتماد^{۱۳} ب: هدایت به سمت اهداف ارزشمند و ج: تاکید بر رشد و تکامل پیرو مشخص می شود. (گاردنر و همکاران، ۲۰۰۵، ص ۳۴۵)

اهمیت روز افزون موضوع رهبری در سطح گروهها، سازمانها و جوامع از یک سو و ضرورت توجه به مبانی دین مبین اسلام در موضوع رهبری در سالهای اخیر باعث شده است که تحقیقات متعددی در خصوص رهبری از دیدگاه اسلام در کشور انجام گیرد. در تعریف رهبری از دیدگاه اسلام می توان گفت رهبری در اسلام به منزله سرپرستی و هدایت مادی و معنوی است، و رهبر فردی دلسوز و با تدبیر است که جامعه را به سمت خواسته و مطلوب نهایی جامعه اسلامی رهبری می کند. (مرزوقی و همکاران،

1. Authenticity
2. Authentic Leadership
3. Genuine
4. Reliable
5. Trustworthy
6. Real
7. Veritable
8. Knowing oneself
9. Being true to oneself
10. self - acceptance
11. transparency
12. openness
13. trust

۱۳۹۴: ۴۴) با بررسی تحقیقات انجام شده در این زمینه ملاحظه می‌گردد، هنگامی که قصد بررسی موضوعی مانند رهبری را از دیدگاه اسلام داریم لازم است به بررسی متون اسلامی از قبیل قرآن، نهج البلاغه و کتب حدیث معتبر در خصوص این موضوع بپردازیم تا به الگوی مناسب رهبری اسلامی دست یابیم. در این میان می‌توان گفت نهج البلاغه که گفتار ارزشمند باقی مانده از امام علی (علیه السلام) است بی‌تردید پس از قرآن کریم گرانقدرترین و ارزشمندترین میراث فرهنگی اسلام است. امیرالمؤمنین حضرت علی (علیه السلام) که تربیت یافته مکتب اسلام و رشد یافته زیر نظر مستقیم پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) است، تبلور عینی اسلام و الگوی رهبری اسلامی است. ایشان در سخنانی بسیار مهم و پر بار، ظرایف رهبری و مدیریت را برای کارگزاران خود مطرح کرده‌اند. کتاب نهج البلاغه پر است از احکام، فرمانها، خط مشی‌ها و دستور العمل‌های حکومتی و سازمانی که روابط میان زمامداران و مدیران با خدا، مردم و همکاران را به گونه‌ای حکیمانه ترسیم کرده است (واثق، ۱۳۸۵، به نقل از تاجمیر ریاحی و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۹۴).

در این متن شریف، نامه ۵۳ امام علی (علیه السلام) به مالک اشتر رضی الله عنه که به عهدنامه مالک اشتر معروف گردیده است طولانی‌ترین پیمان نامه‌ای است که از جانب حضرت نوشته شده است. امام علی (علیه السلام) در این نامه از موضع زمامداری دلسوز و مهربان، مالک را به شیوه‌های هدایت و رهبری امت آگاه می‌سازد (خامنه‌ای، ۱۳۶۳، به نقل از امیری، ۱۳۹۴، ص ۱۷). این عهدنامه از جایگاه خاص و شهرت فراوانی در منابع اسلامی برخوردار بوده و به دلیل محتوای عمیق سیاسی حکومتی خود، همواره مورد توجه دانشمندان و پژوهشگران بوده (کریمی و زارعی، ۱۳۸۹: ۱۱۶) و در برگزیده اساسی‌ترین مباحث در مدیریت، رهبری و حکومت می‌باشد.

از اینرو در این تحقیق با انتخاب این عهدنامه به عنوان یک متن منتخب از آموزه‌های اسلامی که به طور خاص به مباحث مربوط به رهبری و مدیریت پرداخته است، به دنبال پاسخ به این سوال مهم هستیم که الگوی رهبری امام علی (علیه السلام) و ابعاد آن با توجه به متن عهدنامه مالک اشتر چگونه الگویی است؟ نکته مهمی که لازم است مورد توجه قرار گیرد اینست که این عهدنامه هنگامی از امام علی (علیه السلام) صادر شده است که مالک را برای سرپرستی مصر برگزیدند^۱ و در حقیقت شان صدور آن برای مالک (به عنوان سرپرست و رهبر) و سرزمین مصر (به عنوان جامعه‌ای اسلامی) می‌باشد. از اینرو در این مقاله

۱. فی عهده الیه حین ولاء مصر

برای دستیابی به پاسخ سوال تحقیق و کشف و استخراج صحیح الگوی رهبری مبتنی بر عهدنامه، سطح تحلیل، رهبری یک جامعه اسلامی در نظر گرفته شده است و تعمیم یافته های حاصل از آن برای سایر سطوح نیاز به کار تحقیقی جداگانه ای دارد.

در این مقاله نخست مبانی نظری و پیشینه پژوهشهای انجام شده در حوزه رهبری و نهج البلاغه بررسی، مقایسه، تحلیل، و بطور خلاصه نقد می‌گردد. در ادامه به منظور انتخاب روش تحقیق متناسب با هدف و موضوع این تحقیق، روشهای تحقیق متداول بکار رفته در پژوهشهای این حوزه، که با تکیه بر متون اسلامی انجام گرفته است، بررسی اجمالی شده و با توجه به خالاروش شناسی موجود در این عرصه، روش تحقیق "متن پژوهی اکتشافی" معرفی و بطور خلاصه تشریح می‌شود. پس از معرفی روش تحقیق تدوین شده به عنوان یک روش جدید، فرایند استخراج الگوی رهبری امام علی (علیه السلام) از متن کامل عهدنامه مالک اشتر با استفاده از روش شش مرحله ای محقق ساخته "متن پژوهی اکتشافی" توضیح داده می‌شود. در پایان نیز ضمن ارائه و تبیین الگوی نهایی رهبری بدست آمده از عهدنامه، نتایج و یافته‌های حاصل از تحقیق تشریح می‌گردد.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

رهبری یکی از قدیمی ترین پدیده‌های جوامع بشری محسوب می‌شود و چنانچه رهبری را نوعی هدایت و نفوذ در رفتار دیگران بدانیم، می‌توان گفت از روزی که خداوند بشر و عالم را آفرید، رهبری و هدایت نیز آشکار گشت. (ابراهیمی، ۱۳۷۹: ۲) اما با مروری بر تاریخچه رهبری می‌توان گفت آغاز مطالعات در خصوص رهبری به اوایل قرن بیستم بر می‌گردد. سیر تکاملی نظریه پردازی درباره رهبری از رهیافت‌های سنتی رهبری شروع و با طی مراحل تکامل خود تا امروز نیز با پیدایش نظریه‌های جدید ادامه دار و در نتیجه آن انبوهی از نظریه‌ها برای تبیین این پدیده ارائه شده است.

از یک منظر می‌توان نظریه‌های مطرح شده در رهبری را تحت چهار گروه کلی نظریه‌های رهبر محور، نظریه‌های پیرو محور، نظریه‌های موقعیت محور (عابدی جعفری، ۱۳۷۲، ص ۴۸)، و نظریه‌های تحول آفرین طبقه بندی نمود.

نظریه‌های رهبر محور آندسته از تئوری‌هایی هستند که تمرکز اصلی آنها پیرامون شخص رهبر است و به نوعی رهبری را مساوی رهبر می‌دانند. در این دسته از نظریه‌ها رابطه نفوذی که بین رهبر و پیروان تعریف می‌گردد رابطه ای یکطرفه از سوی رهبر بر پیروان است. رهیافت‌های سنتی رهبری از قبیل ابرمرد، صفات ویژه، و رفتار رهبر در این گروه جای می‌گیرند. نظریه‌های پیرو محور آندسته از نظریاتی

هستند که شرط تحقق رهبری را پیروی می‌دانند. در این دسته از نظریه‌ها رهبری اتفاق نمی‌افتد مگر اینکه پیروی اتفاق بیافتد. برخی از نظریه‌هایی که در موضوع رفتار شناسی و گونه شناسی پیروی و پیروان ارائه شده است در این دسته قرار می‌گیرند که به عنوان نمونه می‌توان به نظریه پیوستار پیروی، نظریه پارادایمی پیروی، و نظریه نقش‌های پیروی اشاره نمود. (اسکندری و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۵۵) نظریه‌های موقعیت محور آندسته از نظریاتی هستند که علاوه بر توجه به رابطه بین رهبر و پیروان بر موقعیت یا شرایطی که در آن رهبری رخ می‌دهد نیز تاکید دارند. در این نظریه‌ها رهبری موفق هنگامی واقع می‌شود که سبک رهبر بر موقعیت منطبق باشد. نظریه‌هایی که در رهبری با عناوین اقتضایی و وضعیتی مطرح شده‌اند در این دسته جای می‌گیرند. در ادامه مسیر تکاملی نظریات رهبری با مطرح شدن نظریه رهبری تحول آفرین در مقابل رهبری تبادلی (بده-بستان) توسط برنز یک نگاه جدید در موضوع رهبری بوجود آمد و از این منظر نظریه‌های زیادی از قبیل رهبری کاریزماتیک، رهبری خدمتگذار، رهبری اخلاقی، رهبری معنوی، رهبری الهام بخش، خود رهبری، رهبری اصیل و... مطرح گردید.

در سالهای اخیر تحقیقات زیادی نیز در موضوع رهبری با رویکرد اسلامی انجام شده است و بررسی آنها نشان می‌دهد بیشتر محققان از متن شریف نهج البلاغه برای کار خود استفاده نموده‌اند که می‌توان علت اصلی آن را وجود خطبه‌ها و نامه‌های ارزشمندی در این موضوع دانست که از امام علی (علیه السلام) در طول دوران حکومت و رهبری خود بر جامعه اسلامی صادر شده و در نهج البلاغه گردآوری شده است.

رهنمودهای علوی به ویژه نهج البلاغه دریای بیکرانی است که ذخایر و خزائنش تأمین کننده نیازهای زندگی بشر دیروز و امروز و فرداست. قرن هاست که اندیشمندان و پژوهشگران به تناسب هر عصر و زمان، به واکاوی و شرح کلمات این گنجینه پرداخته‌اند (لطفی و همکاران، ۱۳۹۶: ۲) بی تردید تمسک به بیانات امیرالمؤمنین (علیه السلام) و الهام گرفتن از کتاب شریف نهج البلاغه، که مفاهیم آن از انسان کاملی صادر شده است، می‌تواند راهگشای حل تعارضات، بهبود و ارتقای جامعه، سازمانها و نهادها در پیمودن مسیر رشد و کمال الهی باشد؛ (فاضلی کبریا و دلشاد تهرانی، ۱۳۹۱، به نقل از موسوی داوودی و همکاران، ۱۳۹۶: ۹۴) یکی از فصول درخشان نهج البلاغه که مانند مباحث دیگر آن رنگ جاودانگی خورده و ابدی شده است. نامه ۵۳ یا فرمان تاریخی امام علی (علیه السلام) به یار وفادار و صحابی بزرگوارش مالک اشتر نخعی است (فاضل لنکرانی، ۱۳۷۶، ص ۲۷ به نقل از امیری، ۱۳۹۴: ۹۰۸) این نامه حاوی مباحث فنی و تخصصی ارزشمندی است که به ده‌ها رشته علمی مصطلح ارتباط پیدا می‌کند و درک درست و

عمیق آن به علوم و فنون و رشته های تخصصی بسیاری از معارف و علوم انسانی و غیرانسانی نیاز دارد و از این رو، زبان خاص خودش را می طلبد و شیوه های تحقیق مربوط به همان رشته ها را لازم دارد. (شبروانی، ۱۳۸۰: ۸ به نقل از امیری، ۱۳۹۴: ۹۰۹)

عهدنامه مالک، با توجه به آموزه های بی بدیل مندرج در آن، همواره مورد عنایت ادیبان و مورخان و اندیشمندان بوده است (دین پرور، ۱۳۸۲: ۲۱۳ به نقل از علایی رحمانی و معتمد لنگرودی، ۱۳۹۷: ۷۱) و افزون بر شارحان نهج البلاغه، توسط اندیشمندان متعدد و از دیدگاه های مختلف بررسی شده است. (قوچانی، ۱۳۷۴ به نقل از توکلی، ۱۳۹۵: ۴۴) دلشاد تهرانی در کتاب رایت درایت ۶۷ شرح مستقل نوشته شده بر این عهد نامه را ذکر می کند. (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۰: ۱۹) بدیهی است این شروح علاوه بر شرح های شارحانی است که تمامی نهج البلاغه را شرح کرده اند. این عهد نامه با توجه به آموزه های بی نظیرش، همیشه مورد توجه بوده، و هرچه گذشته است، آموزه های آن نه تنها کهنه نگشته، که پیوسته درجه هایی نو در حکومت و مدیریت گشوده است، و این قابلیت را دارد که هنوز بر آن شرح های متعدد نگاشته شود. (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۰: ۳۷)

علاوه بر شرح های مستقل نوشته شده بر این نامه، بسیاری از کتب، مقالات و تحقیقات انجام شده در حوزه مدیریت و رهبری نیز از متن ارزشمند این نامه استفاده نموده اند. در سالهای اخیر نیز با رشد سریع تحقیقات متعدد در زمینه مدیریت و رهبری با رویکرد اسلامی مقالات متعددی با استفاده از نهج البلاغه چاپ و در بسیاری از آنها از محتوای عهد نامه استفاده شده است. با توجه به کثرت تحقیقات، کتب و مقالات نوشته شده مبتنی بر عهدنامه (به عنوان متن اصلی این تحقیق) از یکسو و همچنین تحقیقات انجام شده در موضوع رهبری با رویکرد اسلامی (به عنوان موضوع اصلی این تحقیق) از سوی دیگر، بررسی همه آنها بحث را از مسیر اصلی خارج می نماید. از اینرو در این بخش به بررسی پیشینه تحقیقات انجام شده در موضوع رهبری با استفاده از نهج البلاغه می پردازیم. برای اینکار، جستجوی مقالات فارسی چاپ شده در مجلات علمی، پژوهشی نمایه شده در پایگاههای مگ ایران و نورمگز با کلید واژه های رهبری و نهج البلاغه در بخش های عنوان، کلیدواژه و چکیده انجام گرفت. نتیجه این کاوش پس از بررسی مقالات یافته شده و حذف مقالات نامرتبط با موضوع، ۱۳ مقاله می باشد که در جدول ۱ مشاهده می شود.

جدول ۱: مقالات منتشر شده در نشریات علمی پژوهشی در موضوع رهبری با محوریت نهج البلاغه

ردیف	پژوهشگر	سال انتشار	عنوان پژوهش	مجله چاپ مقاله
۱	عطائی و همکاران	۱۳۹۹	طراحی و تبیین الگوی خودرهبری با استفاده از تعالیم اسلامی در قرآن کریم و نهج البلاغه	پژوهش نامه مدیریت تحول
۲	رفعت و همکاران	۱۳۹۹ و ۱۳۹۸	رفتارشناسی تحلیلی از رهبری اخلاق مدارانه امام علی (علیه السلام) مبتنی بر آموزه های نهج البلاغه (دو مقاله مشابه با مطالعه های موردی: فتنه خوارج- جنگ صفین)	پژوهش های نهج البلاغه- پژوهش نامه علوی
۳	بانسی و همکاران	۱۳۹۸	تأملی بر منش رهبری امام علی (علیه السلام) به استناد سیره حضرت در نهج البلاغه و تطبیق آن با مبانی فکری رهبری در قرآن کریم	مدیریت در دانشگاه اسلامی
۴	زارعی و همکاران	۱۳۹۸	طراحی الگوی رهبری استراتژیک اسلامی در سازمان: بر اساس تحلیل محتوای عهدنامه مالک اشتر	اندیشه مدیریت راهبردی
۵	تاجمیر ریاحی و همکاران	۱۳۹۸	طراحی الگوی رهبری سازمانی با استفاده از آموزه های نهج البلاغه	مدیریت فرهنگ سازمانی
۶	الوداری و همکاران	۱۳۹۸	واکاوی ریشه های تاریخی رهبری خدمتگزار از منظر امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه	پژوهش نامه علوی
۷	رستمی و همکاران	۱۳۹۷	شناسایی مؤلفه های رهبری اخلاقی در قرآن و نهج البلاغه	پژوهش نامه اخلاق
۸	تاجمیر ریاحی و همکاران	۱۳۹۶	تبیین ابعاد رهبری سازمانی بر مبنای نظام ارزشی اسلام با استفاده از آموزه های نهج البلاغه	مدیریت اسلامی
۹	عزیزآبادی و همکاران	۱۳۹۵	مدخلی بر ویژگی های رهبری اخلاقی در نهج البلاغه	مدیریت اسلامی
۱۰	مرزوقی و همکاران	۱۳۹۴	تدوین و اعتباریابی الگوی رهبری معنوی اسلامی در سازمان از منظر نهج البلاغه	پژوهشنامه نهج البلاغه
۱۱	اسکندری و همکاران	۱۳۹۳	سبک رهبری فرماندهان نظامی از دیدگاه امیرالمؤمنین حضرت علی (علیه السلام) در نهج البلاغه	مدیریت اسلامی
۱۲	نصر اصفهانی و همکاران	۱۳۹۱	بررسی تحمل و مدارا در رهبری سازمان با تکیه بر دیدگاه نهج البلاغه	مدیریت اسلامی
۱۳	دانایی فردومونی	۱۳۸۷	تئوری رهبری اثربخش از دیدگاه امام علی (علیه السلام): استراتژی تئوری داده بنیاد متنی	مطالعات انقلاب اسلامی

همانگونه که در جدول ۱ ملاحظه می‌گردد در مقالات فوق محققان هر یک از منظری خاص به بررسی موضوع رهبری در نهج البلاغه پرداخته‌اند. به منظور بررسی بهتر، این مقالات بصورت دقیق مطالعه و تحلیل گردید. تحلیل مقایسه‌ای این مقالات از نظر موضوع و ارتباط تحقیق با محورهای نظری رهبری، هدف کلی تحقیق، روش تحقیق، مرجع اصلی تحقیق، سوال (سوالات) تحقیق، و یافته‌های تحقیق بطور خلاصه در جدول ۲ ملاحظه می‌گردد.

جدول ۲: مقایسه تحلیلی مقالات مربوط به موضوع رهبری با محوریت نهج البلاغه

ردیف مقاله	موضوع تحقیق (محور نظری رهبری)	هدف کلی تحقیق	روش تحقیق	مرجع (مراجع) تحقیق	سوال (سوالات) تحقیق	یافته‌های تحقیق
۱	خود رهبری	طراحی الگو	تحلیل مضمون	قرآن و نهج البلاغه	مدل خود رهبری بر مبنای تعالیم اسلامی در قرآن کریم و نهج البلاغه کدام است؟	طراحی الگوی نهایی خود رهبری با استفاده از آموزه‌های قرآن کریم و نهج البلاغه در قالب ۲۰ تم اصلی و چهار بعد: مفهوم اصلی، پیش‌نیازها، راهبردها و نتایج خود رهبری
۲	رهبری اخلاقی	بررسی رفتار اخلاقی مدارانه	توصیفی تحلیلی	نهج البلاغه	گزاره‌های اخلاق مدارانه امام (علیه السلام) چگونه در رفتار ایشان با خوارج (و یا ماجرای صفین) منعکس شده است؟ توصیه‌های امام مبنی بر تقید به اخلاق پیش از حکومت، تا چه حد در حکومت ایشان نیز مورد عمل واقع شده است؟ برخورد اخلاقی مدارانه امام (علیه السلام) بامخالفان، انسانی و کرامت مدارانه است یا مجرمانه و محکومانه؟	شناسایی و تبیین اصول اخلاق مدارانه امام علی (علیه السلام) مبتنی بر آموزه‌های نهج البلاغه و تشریح پایبندی امام (علیه السلام) به این اصول در شرایط جنگ‌های صفین و نهروان

۳	منش / سبک رهبری	شناسایی ابعاد	تحلیل محتوا	نهج البلاغه	مهمترین مؤلفه های رهبری امام علی (علیه السلام) کدامند و نحوه تطبیق آنها با مبانی فکری رهبری در قرآن کریم چگونه است؟	شناسایی منش رهبری امام علی (علیه السلام) در چهار بُعد اصول (نگرشی و حقوقی)، اهداف (واسطه‌ای و غایی)، ارزشها (بایدها و نبایدها) و بسترها (راهبردهای ساختاری و انسانی)
۴	رهبری استراتژیک سازمانی	طراحی الگو	تحلیل محتوای کیفی و داده بنیاد	عهدنامه مالک	الگوی رهبری استراتژیک سازمانی بر اساس عهدنامه مالک اشتر کدام است؟	طراحی الگوی رهبری استراتژیک عهدنامه با ابعاد: مقوله های مداخله- گر، بستر، روش، غایت، و تعریف و استخراج مفهوم رهبری استراتژیک از منظر اسلامی با محوریت کلام امام علی (علیه السلام) در عهدنامه مالک اشتر
۵	رهبری سازمانی	طراحی الگو	تحلیل مضمون	نهج البلاغه	الگوی رهبری سازمانی بر مبنای نظام ارزشی اسلام با استفاده از آموزه های نهج البلاغه چیست؟	طراحی الگوی رهبری سازمانی با تأکید بر نهج البلاغه در سه بعد اعتقادی، اخلاقی و رفتاری
۶	رهبری خدمتگزار	شناسایی شاخص‌ها و ویژگیها	تحلیل مضمون	نامه های نهج البلاغه	ویژگی ها و مؤلفه های رهبری خدمتگزار با تکیه بر نامه های نهج البلاغه کدامند؟	کشف و شناسایی ویژگیها و ابعاد رهبری خدمتگزار از دیدگاه امام علی (علیه السلام) در قالب سه بعد و محور اصلی ۱- معرفت و آگاهی رهبر (در سه حیطه خدانشناسی، انسان شناسی، و جهان‌شناسی) ۲- ایمان و یقین (در دوحیطه خداپاوری و معاد پاوری) ۳- عمل

و رفتار رهبر (در شش حیطة خدامحوری، عقل محوری، بصیرت محوری، اخلاق محوری، خدمت محوری و فرایند محوری)						
شناسایی و استخراج مضامین رهبری اخلاقی از قرآن و نهج البلاغه در حوزه های ویژگی های فردی رهبری اخلاقی) شامل توانمندی های شخصی، ایدئولوژیکی، حکمت ورزی و درایت گری) و ویژگی های اجتماعی رهبری اخلاقی (شامل توانمندی های ارتباطی، رهبری- مدیریتی، عدالت محوری، تعالی بخشی)	مؤلفه های رهبری اخلاقی بر اساس مطالعه آموزه های اسلامی در قرآن کریم و نهج البلاغه کدامند؟	قرآن و نهج البلاغه	تحلیل مضمون	شناسایی مؤلفه ها	رهبری اخلاقی	۷
بررسی و تحلیل متن نهج البلاغه از دید مفاهیم مرتبط با رهبری و استخراج و شناسایی مضامین اولیه ، پایه و سازمان دهنده و تبیین ابعاد رهبری سازمانی شامل ابعاد اعتقادی، اخلاقی و رفتاری	ابعاد رهبری سازمانی بر مبنای نظام ارزشی اسلام با استفاده از آموزه های نهج البلاغه کدام است؟	نهج البلاغه	تحلیل مضمون	شناسایی ابعاد	رهبری سازمانی	۸
شناسایی ویژگی های رهبری اخلاقی مکتب اسلام در نهج البلاغه در سه حوزه ۱-	۱- آیا می توان چارچوب عمومی و جامعی از رهبری مبتنی بر اخلاق ارئه کرد که در هر مکتب	نهج البلاغه	دانش فقه الحدیث و تحلیل	شناسایی ویژگی ها	رهبری اخلاقی	۹

		مضمون		<p>اخلاقی قابل اجرا باشد؟۲- مکتب اخلاق دینی با دستیابی به چارچوب عمومی نسبت به سایر مکاتب چه جایگاهی دارد؟</p> <p>انسانشناسی (شامل ۶ بعد؛ توجه به رابطه با خود و با دیگران ، هدایت پذیری، نگرش به رفتار و مسئولیت شناسی مقام و کسب فضائل اخلاقی)۲- حوزه جهان شناسی (شامل ۴ بعد؛ توجه به دنیا، آخرت ، مرگ و تهدیدات محیطی)۳- حوزه خداشناسی (شامل ۳ بعد؛ توجه و شناخت صفات الهی، هدایت انسانها و پیروی از هدایت خدا)</p>
۱۰	رهبری معنوی	طراحی الگو	تحلیل مضمون نهج البلاغه	<p>الگوی رهبری معنوی اسلامی در سازمان از منظر نهج البلاغه در قالب ۳ بعد بینشی (دربرگیرنده ی سه مؤلفه ی اعتقادی، عقلانی و تخصصی)، نگرشی (در برگیرنده دو مؤلفه عاطفی و فرهنگ سازی) و کنشی (شامل دو مؤلفه منشی و هدایت گری)</p> <p>الگوی رهبری معنوی اسلامی در سازمان از منظر نهج البلاغه کدام است؟</p>
۱۱	منش / سبک رهبری	طراحی الگو	داده بنیاد نهج البلاغه	<p>طراحی الگوی سبک رهبری فرماندهان با استفاده از متن نهج البلاغه ، و تبیین چگونگی تعامل هر فرمانده با چهار گروه مخاطب و هم‌چنین</p> <p>اصول حاکم بر سبک رهبری نظامی امام علی (علیه السلام) چیست؟</p>

ویژگیهای اعتقادی و فردی ایشان						
شناسایی شاخصهای تحمل و مدارا و فراوانی هر مقوله در کتاب نهج البلاغه و بررسی نقش آن در رهبری سازمان	مفهوم تحمل و مدارا و نقش آن در رهبری سازمان چیست؟ شاخص های تحمل و مدارا بر اساس دیدگاه های غربی و اسلامی، بویژه کتاب نهج البلاغه کدام است؟ قلمرو تحمل و مدارا کدام است و چگونه می توان شاخص های آن را به رهبران آموزش داد؟	نهج البلاغه	تحلیل محتوا	بررسی تحمل و مدارا و نقش آن	رهبری سازمانی	۱۲
معرفی و تبیین تئوری و مدل رهبری اثربخش با استفاده از نهج البلاغه در دو بعد اصلی شامل بعد ایمانی و بعد معرفتی و ظاهری و مؤلفه های آن	تئوری رهبری اثربخش از دیدگاه حضرت علی (علیه السلام) در نهج البلاغه چیست؟	نهج البلاغه	داده بنیاد	طراحی الگو	رهبری اثربخش	۱۳

بطور کلی می توان گفت نقطه مشترک همه مقالات فوق بررسی موضوع رهبری بر اساس

نهج البلاغه می باشد و با مطالعه و بررسی دقیق آنها می توان موارد زیر را استنباط نمود.

- ۱- از لحاظ محور نظری رهبری که مقالات به آن ورود کرده اند ۳ مقاله در حوزه رهبری اخلاقی (مقالات ۲ و ۷ و ۹)، ۳ مقاله در حوزه رهبری سازمانی (مقالات ۵ و ۸ و ۱۲)، و ۲ مقاله در حوزه منش و سبک رهبری (مقالات ۳ و ۱۱) می باشند. علاوه بر این برای هر یک از حوزه های خود رهبری، رهبری استراتژیک سازمانی، رهبری خدمتگزار، رهبری معنوی، و رهبری اثربخش نیز یک مقاله تدوین شده است.
- ۲- از نظر هدف کلی تحقیق ۲ مقاله به دنبال بررسی برخی از مفاهیم و اجزای مرتبط با رهبری در نهج البلاغه بوده اند (مقالات ۲ و ۱۲)، ۵ مقاله به دنبال شناسایی ابعاد، مؤلفه ها، شاخص ها و ویژگی های رهبری بوده اند (مقالات ۳ و ۶ و ۷ و ۸ و ۹) و ۶ مقاله نیز در صدد طراحی الگویی از رهبری مبتنی بر نهج البلاغه برآمده اند. (مقالات ۱ و ۴ و ۵ و ۱۰ و ۱۱ و ۱۳)

۳- درخصوص روش تحقیق مقالات می‌توان گفت بیشترین روش تحقیق بکار رفته روش تحلیل مضمون می‌باشد و ۶ مقاله از روش تحلیل مضمون استفاده کرده‌اند (مقالات ۱ و ۵ و ۶ و ۷ و ۸ و ۱۰) یک مقاله هم علاوه بر بکارگیری روش تحلیل مضمون از دانش فقه الحدیث نیز برای دستیابی به نتایج استفاده نموده است (مقاله ۹). به بیان دیگر بیش از نیمی از مقالات روش تحلیل مضمون را برای انجام تحقیق بکار گرفته‌اند. ۲ مقاله از روش تحلیل محتوا (مقالات ۳ و ۱۲) و ۲ مقاله هم از روش نظریه پردازی داده بنیاد (مقالات ۱۱ و ۱۳) استفاده کرده‌اند، علاوه بر این یک مقاله هم هر دو روش تحلیل محتوا و داده بنیاد را بکار گرفته است (مقاله ۴). یک مقاله نیز از روش توصیفی و تحلیلی استفاده نموده است. (مقاله ۲)

۴- از منظر متن انتخابی که در مقاله به آن مراجعه شده است؛ مرجع ۲ مقاله قرآن و نهج البلاغه بطور مشترک بوده است (مقاله ۷ و ۱)، مرجع ۹ مقاله کل متن نهج البلاغه شامل خطبه‌ها، نامه‌ها، و کلمات قصار بوده است (مقالات ۲ و ۳ و ۵ و ۸ و ۹ و ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ و ۱۳). یک مقاله بخش نامه‌های نهج البلاغه را مرجع کار خود قرار داده (مقاله ۶) و مرجع یک مقاله هم عهدنامه مالک اشتر رضی الله عنه می‌باشد. (مقاله ۴)

۵- با توجه به اینکه هدف، قلمرو و سوال اصلی مقالات با یکدیگر متفاوت می‌باشند، نتایج بدست آمده در هر مقاله نیز خاص همان مقاله بوده و به همین دلیل همپوشانی زیادی بین نتایج این تحقیقات وجود ندارد و هر یک از منظر خاصی به بررسی موضوع رهبری در نهج البلاغه پرداخته است. نتایج حاصل از این تحقیقات با توجه به همسو بودن برخی مقالات با یکدیگر بطور خلاصه بیان می‌گردد:

دره مورد از مقالات (مقالات ۴ و ۵ و ۸ و ۱۰ و ۱۲) نوعی سطح بندی ملاک قرار گرفته و رهبری در سطح سازمان بررسی و تحلیل شده است. در مقاله ۸ محققان پس از بررسی و تحلیل متن نهج البلاغه از دید مفاهیم مرتبط با رهبری ۷۹ شاخص و ۱۰ مؤلفه را در قالب ابعاد اعتقادی، اخلاقی و رفتاری رهبری سازمانی شناسایی و معرفی نموده‌اند. همین محققان در مقاله ۵ با استفاده از یافته‌های این مقاله الگوی رهبری سازمانی با استفاده از نهج البلاغه را طراحی نموده‌اند. در مقاله ۱۲، محقق پس از بررسی و تبیین مفهوم تحمل و مدارا در ادبیات غربی و نهج البلاغه و نقش آن در رهبری سازمان ۱۴ مقوله را به عنوان شاخص‌های تحمل و مدارا در نهج البلاغه معرفی می‌کنند. در مقاله شماره ۴، محققان پس از استخراج رهبری استراتژیک در منابع غربی و مطالعات بومی، با توجه به گستردگی و تنوع بیانات امام علیه السلام در نهج البلاغه، عهدنامه مالک اشتر را به عنوان یک نمونه جامع انتخاب و با بررسی متن آن مدل تفصیلی رهبری استراتژیک عهدنامه را با ابعاد مقوله‌های مداخله‌گر، بستر، روش، غایت، و تعریف طراحی نموده‌اند

در مقاله شماره ۱۰ نیز محققان برای طراحی الگوی رهبری معنوی اسلامی در سازمان از منظر نهج البلاغه نخست واژه های مترادف با رهبری را در نهج البلاغه جستجو، و با شناسایی ۱۷۰ ویژگی، آنها را در قالب ۳۹ معرف، ۷ مؤلفه و نهایتاً ۳ بعد بینشی، نگرشی و کنشی دسته بندی نموده و الگوی رهبری معنوی اسلامی در سازمان از منظر نهج البلاغه را طراحی نموده اند.

در مقالات ۲ و ۹ نویسندگان مقاله بر روی رهبری اخلاقی تمرکز داشته اند. در این راستا در مقاله های ۷ و ۹ محققان به دنبال شناسایی ویژگی ها و مؤلفه های رهبری اخلاقی بوده اند. برای اینکار در مقاله ۷ محققان علاوه بر متن نهج البلاغه، متن قرآن را نیز مبنای کار خود قرار داده اند و با استفاده از روش تحلیل مضمون، مضامین رهبری اخلاقی از قرآن و نهج البلاغه را شناسایی و استخراج و در دو حوزه ویژگی های فردی رهبری اخلاقی و ویژگی های اجتماعی رهبری اخلاقی دسته بندی و معرفی شده است. در مقاله ۹ محققان متن نهج البلاغه را با استفاده از دانش فقه الحدیث و تحلیل مضمون مطالعه و بررسی، و ویژگی های رهبری اخلاقی مکتب اسلام در نهج البلاغه را در سه حوزه انسانشناسی، جهان شناسی، و خداشناسی شناسایی و تبیین نموده اند. در مقاله ۲ نیز محققان با استفاده از نهج البلاغه به شناسایی و تبیین اصول اخلاق مدارانه امام علی (علیه السلام) پرداخته و پابندی امام (علیه السلام) به این اصول در شرایط جنگ های صفین و نهروان را تشریح کرده اند.

مقالات ۳ و ۱۱ به دنبال بررسی منش و سبک رهبری امام علی (علیه السلام) با استفاده از نهج البلاغه بوده اند. نتایج مقاله ۳ نشان می دهد می توان منش رهبری امام علی (علیه السلام) را متأثر از چهار بُعد اصول، اهداف، ارزشها، و بسترها دانست. در مقاله ۱۱ نیز محققان با استخراج ۱۰۴۶ مضمون از نهج البلاغه در نهایت الگوی سبک رهبری ایشان، که چگونگی تعامل هر فرمانده را با چهار گروه مخاطب و همچنین ویژگیهای اعتقادی و فردی ایشان را نشان می دهد تدوین نمودند.

در مقاله ۱ محققان پس از بررسی متون قرآن کریم و نهج البلاغه از منظر مفاهیم مرتبط با خودرهبری، الگوی نهایی خود رهبری را در قالب ۲۰ تم اصلی و چهار بعد، مفهوم اصلی، پیش نیازها، راهبردها و نتایج خودرهبری طراحی نمودند. در مقاله ۶ محققان با هدف کشف و شناسایی شاخص ها و ویژگیهای رهبری خدمتگزار از دیدگاه امام علی (علیه السلام) به بررسی نامه های نهج البلاغه پرداخته، و در نتیجه آن ویژگیها و ابعاد رهبری خدمتگزار از دیدگاه امام علی (علیه السلام) در قالب سه بعد و محور اصلی معرفت و آگاهی رهبر، ایمان و یقین، و عمل و رفتار رهبرشناسایی و معرفی گردید. در مقاله ۱۳ نیز پژوهشگران با بررسی کلام حضرت علی (علیه السلام) در نهج البلاغه، تئوری رهبری اثربخش از دیدگاه ایشان را در دو بعد اصلی

شامل بعد ایمانی و بعد معرفتی و ظاهری به همراه مؤلفه‌های آن معرفی نموده و در مدل خود نشان می‌دهند که هرفردی در این دو بعد تکامل باید به قرب الهی نائل می‌گردد.

بطور کلی می‌توان گفت در مقالات پیش گفته محققان به بررسی یکی از نظریه‌ها و مدل‌های رهبری شناخته شده در دنیا در متن نهج البلاغه پرداخته‌اند و در کار خود مفاهیم دیگر نظریه‌ها و مدل‌های رهبری را در نظر نداشته‌اند. به بیان دیگر در این مقالات معمولاً قلمرو موضوعی مقاله رهبری بطور عام نبوده، بلکه قلمرو آن یکی از رویکردهای رهبری بوده است. درحقیقت در این مقالات محققان با مبنا قرار دادن دانش رهبری به متن نهج البلاغه وارد شده‌اند و نه اینکه متن نهج البلاغه را محور کار خود قرار داده باشند. با توجه به توضیحات فوق می‌توان گفت با وجود نتایج ارزشمند این تحقیقات هیچکدام به دنبال استخراج الگوی رهبری مبتنی بر تمام یا بخشی از نهج البلاغه نبوده است. علاوه بر این از بین مقالات بررسی شده فقط یک مقاله با موضوع رهبری با تکیه بر متن عهدنامه مالک اشتر انجام گرفته است. که حوزه نظری آن نیز رهبری استراتژیک سازمانی می‌باشد و نه رهبری به طور عام (مقاله ۴ با عنوان الگوی رهبری استراتژیک سازمانی بر اساس عهدنامه مالک اشتر). از اینرو در این تحقیق به دنبال پاسخ به این سوال مهم هستیم که الگوی رهبری امام علی (علیه السلام) و ابعاد آن با توجه به متن عهدنامه مالک اشتر چگونه الگویی است؟ بدین منظور نخست روش تحقیق استفاده شده برای این کار و مراحل آن تشریح و سپس به تحلیل یافته‌های تحقیق می‌پردازیم.

روش تحقیق

برای پاسخ به سوال اصلی تحقیق و استخراج الگوی رهبری امام علی (علیه السلام) در عهدنامه، انتخاب روش تحقیق مناسبی که ظرفیت لازم برای مطالعه و بررسی دقیق کل متن را داشته و بتواند به خوبی ارتباط بین مفاهیم و اجزای متن را مشخص نماید ضروری می‌باشد. می‌توان گفت هرچه روش تحقیقی که برای این کار مورد استفاده قرار می‌گیرد بتواند متن منتخب را بهتر مورد بررسی و تحلیل قرار دهد فهم بهتر و غیر سوگیرانه تری از متن حاصل می‌گردد. در حقیقت فهم متون، انسان را با اندیشه صاحب متن نزدیک و هم افق می‌سازد. فهم صحیح، بیانگر ابزارهای صحیح فهم نیز هست، بدین جهت ابزارهای صحیح، انسان را به عدم سوءتفاهم رهنمون می‌نماید. (رستگار مقدم گوهری، ۱۳۸۹: ۱۱)

با بررسی روش‌های تحقیق استفاده شده در مقالات فوق که بر روی متن نهج البلاغه انجام گرفته است و تحقیقات دیگر این حوزه که مبتنی بر متون اسلامی می‌باشند ملاحظه می‌گردد که در غالب این تحقیقات از روش‌هایی از قبیل تحلیل محتوا، تحلیل مضمون، نظریه پردازی داده بنیاد، و... استفاده شده

است. بدیهی است هر یک از این روشها کاربرد مشخصی داشته و با وجود اینکه بکارگیری آنها درجای خود کمک شایانی به پیشبرد تحقیقات مختلف می نماید ولی توانایی تبیین همه تحقیقات مبتنی بر متون اسلامی را نداشته و در پاره ای موارد از ظرفیت لازم برای استنباط صحیح از متن برخوردار نمی باشند. به عنوان مثال در برخی از تحقیقات انجام شده با این روشها محققان بیش از آنکه به دنبال کاوش در متن و دریافت پیام متن باشند، در جستجوی مفهومی مشخص و از پیش تعیین شده می باشند. از اینرو ممکن است دچار نوعی تفسیر به رای شده و پیش فرض های محققان بر فرایند تحقیق و یافته های آنان اثر گذارد. این موضوع کمبود و خلا روش تحقیقی که با استفاده از آن بتوان یک متن را بطور جامع و بصورت مستقل بررسی نموده و علاوه بر استخراج الگوی اصلی متن، پیام (پیامهای) اصلی آن را نیز (که منظور صاحب متن بوده است) کشف نمود به خوبی نمایان می کند. در حقیقت نباید روش معرفی شده مفاهیم را از تحقیقات و متون دیگر بر متن اسلام تحمیل کند بلکه با بررسی دقیق متون غنی و ارزشمند اسلام اجازه دهند تا مفاهیم از متون مورد نظر نمایان شود. در همین راستا در این تحقیق، به منظور انتخاب روش تحقیق مناسب، پس از بررسی روش های تحقیق متداول استفاده شده در تحقیقات مبتنی بر متن، با الهام و ترکیب آنها و تحلیل دقیق و پیشرفته متن، از روش شش مرحله ای محقق ساخته با عنوان "متن پژوهی اکتشافی" استفاده شده است که در ادامه بطور خلاصه تشریح می گردد.

در تحقیقات مبتنی بر متون دینی ضروری است هدف اصلی محقق فهم درست متن و کشف پیام اصلی آن و مقصود گوینده متن باشد. از اینرو لازم است سوال اصلی تحقیق نیز به گونه ای طرح گردد که بجای جستجوی سوال یا موضوع خاصی در متن انتخاب شده به دنبال کشف و دریافت صحیح پیامهای اصلی متن باشد. به نظر می رسد برای دستیابی به این مهم حرکت از متن خوانی به سوی متن پژوهی و به تبع آن فهم عمیق تر متن گامی بزرگ خواهد بود. مراد از متن پژوهی، مواجهه تحلیلی با متن است که در چارچوب قواعد خاص به فهم ژرف نگرانه و سنجش گرانه متن و نقد منطقی آن می پردازد. متن پژوهی شامل درجه های گوناگون از تدبر در متن تا تحلیل نظام مند آن می شود و نیازمند تعامل علمی و گفتگو با متن است. (فرامرزی قراملکی، ۱۳۹۹، ص ۵۲) درحقیقت متن پژوهی تعامل زایا با متن است که از دستیابی به مساله در متن می آغازد و با رویکردهای مستقیم و غیر مستقیم و با مطالعه نظام مند به تولید دانش از آن متن می انجامد. (فرامرزی قراملکی، ۱۳۹۹، ص ۹۹)

منظور از "متن پژوهی اکتشافی" یک روش مبتنی بر متن است که در آن محقق بر روی متن مشخصی متمرکز شده و به دنبال فهم صحیح متن، تحلیل روشمند آن و استخراج پیام یا پیامهای اصلی

نهفته در متن می باشد. در این روش محقق به دنبال فهم مقصود اصلی متن بدون هیچگونه پیشداوری می باشد. برای اینکار محقق در بخش زیادی از کار خود از روش ترسیم الگو برای فهم بهتر متن استفاده نموده و در نهایت الگوی حاکم بر متن منتخب تحقیق را کشف و استخراج می نماید. در حقیقت در این روش محقق از یک سو با پژوهش دقیق بر روی متن به دنبال فهم دقیق و تحلیل آن بوده و از سوی دیگر به دنبال کشف الگوی موجود در متن با توجه به روابط بین مفاهیم و متغیرهای متن می باشد. از اینرو عنوانی برای آن انتخاب گردید تا بیانگر تاکید آن بر دو مقوله پژوهش در متن و اکتشافی بودن آن باشد.

برای انجام این کار، در این روش یک فرایند شش مرحله ای تدوین گردیده است که بر اساس آن در مرحله اول کل متن بر اساس ارتباط معنایی هر بخش از متن و پیوستگی مطالب به قسمت های کوچکتر تقسیم شده و به اصطلاح فراز بندی می شود. در مرحله دوم با مطالعه و بررسی دقیق هر فراز و بازنگری چندین باره آن و مطالعه شرح های مربوطه، نمودار مفهومی مربوط به آن استخراج می گردد به گونه ای که هر نمودار معرف روابط موجود در گفتارهای مختلف متن باشد و بتواند به خوبی روابط علی، سببی، پیامدها، راهکارها، اجزا، ابعاد، نمونه ها و .. را در هر فراز به نمایش بگذارد. سپس نمودارهای مفهومی استخراج شده از فرازها و یا تعدادی از آنها به عنوان نمونه به نظر خبرگان متن می رسد تا در صورت برداشت نادرست محقق از متن و بالتبع استخراج نمودار ناقص و نادرست اصلاح و بازنویسی گردد در این مرحله در حقیقت محقق به دنبال سنجش میزان اعتبار استنباط و یافته های خود از متن فرازها است. بدیهی است می توان گفت که پس از انجام این کار محقق فهم بهتر و کاملتری از کل متن و روابط گفتارها، عناصر، مؤلفه ها و کلمات موجود در متن پیدا کرده است و بهتر می تواند الگوی حاکم بر متن را کشف نماید. در مرحله سوم بخش های مختلف به همراه نمودارهای استخراج شده با هدف کشف الگوی نهفته در کل متن مطالعه مجدد و الگوی کلی اولیه متن استخراج می گردد. در این مرحله محقق ممکن است به چند الگوی متفاوت در متن دست یابد که لازم است با استفاده از نظر خبرگان الگوی مناسب تر را انتخاب نماید. در مرحله چهارم کل متن منتخب دوباره مطالعه و جایگاه روابط موجود در هر بخش و نمودار، در الگوی کلی مشخص می گردد به گونه ای که جایگاه کلیه گفتارها و جملات متن در الگوی اصلی مشخص باشد. در مرحله پنجم الگوی کلی متن با توجه به اهمیت هر رابطه و تاکیدی که بر آن شده است دوباره ترسیم می گردد به گونه ای که الگوی موجود بیانگر وجود یا عدم وجود متغیر در هر رابطه بوده و هرکجا رابطه ای وجود دارد تعداد مؤلفه های موجود در آن و میزان تاکید و اهمیت آن مشخص

باشد. درحقیقت درالگوی ترسیم شده نهایی میزان ضخامت متفاوت روابط بین متغیرها بیانگراهمیت هررابطه باتوجه به متن بررسی شده باروش متن پژوهی اکتشافی می باشد. سپس الگوی نهایی استخراج شده از متن به نظر خبرگان می رسد تا در صورت نیاز به اصلاحات اعمال گردد و درحقیقت صحت و اعتبار یافته های محقق بررسی می گردد. در مرحله ششم و پایانی با استفاده از الگوی نهایی بدست آمده يك گزارش تحلیلی از تحقیق ارائه می گردد که نتایج تحقیق را با استفاده از متن یا متون انتخاب شده نشان می دهد. در این روش محقق بدون اینکه هیچگونه پیش فرض اولیه ای از متن ویا چارچوب الگوی نهایی حاصل از آن داشته باشد به مطالعه دقیق و عمیق متن می پردازد و به اصطلاح درآن غوطه ور می گردد. در حقیقت محقق در مقام اکتشاف مقصود گوینده متن می باشد، به همین دلیل مفهومی به متن تحمیل نمی شود و الگوی نهایی بطور خالص برآمده از خود متن است واصلات آن حفظ می شود. در نتیجه این کار روابط موجود بین مفاهیم و اجزای یک متن با دقت قابل قبولی ترسیم و پیام یا پیامهای اصلی نهفته در متن استخراج می گردد. نمودار ۱ مراحل این روش را نشان می دهد.

نمودار ۱: مراحل متن پژوهی اکتشافی

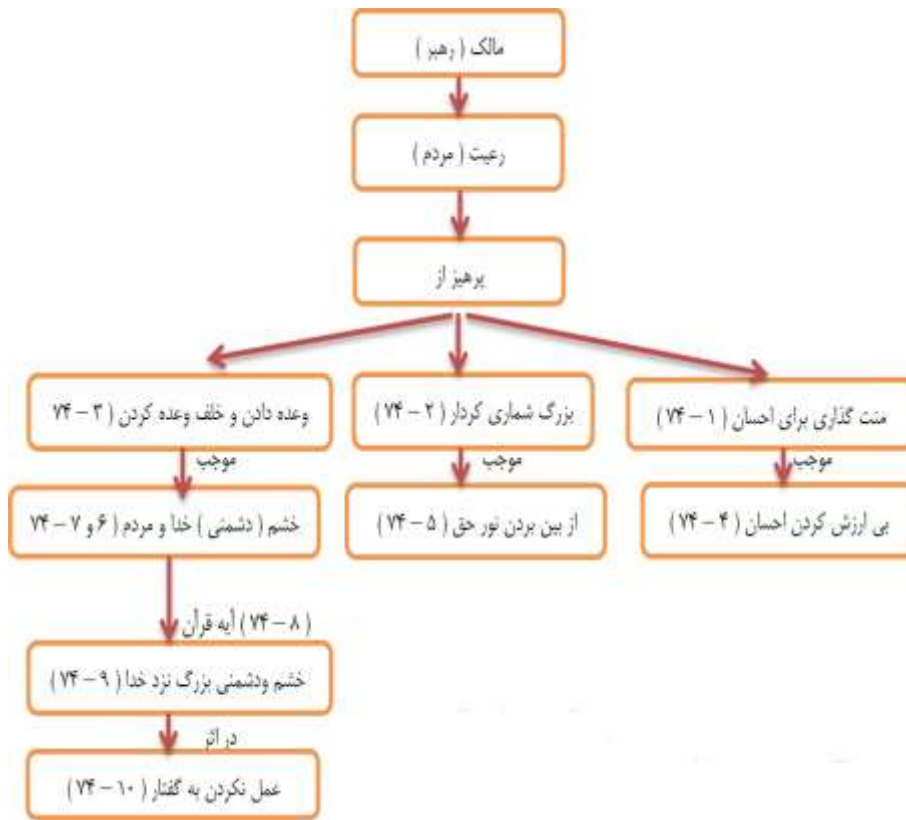
یافته های تحقیق

در این تحقیق برای استخراج الگوی رهبری مالک با استفاده از مراحل روش متن پژوهی اکتشافی پس از چند دور مطالعه دقیق متن عهدنامه، متن به ۷۹ فراز تقسیم شد به گونه ای که هر فراز دارای پیوستگی مطالب بوده و راجع به يك بحث و موضوع مشخص بیان شده باشد. این فراز بندی بصورت ترتیبی از ابتدا تا انتهای عهدنامه انجام گرفت. در مرحله دوم پس از مطالعه متن اصلی و بررسی برخی از شرح های نوشته شده بر عهدنامه^۱ تلاش شد تا نمودار موجود در هر فراز به گونه ای استخراج گردد که هر نمودار معرف روابط موجود در گفتارهای مختلف متن باشد. برای این کار هر فراز هم بطور مجزا به قسمت های کوچکتر (که بند نامیده می شود) تقطیع گردید برای هر فرازی نمودار روابط موجود بین بندهای آن استخراج گردید. در ادامه برای مشاهده نمونه کار، از بین ۷۹ نمودار ترسیم شده برای هر ۷۹ فراز، فراز ۷۴ والگوی استخراج شده از روابط بین مفاهیم آن آورده شده است.

الف: وَإِيَّاكَ وَالْمَنَ عَلَى رِعِيَّتِكَ بِإِحْسَانِكَ (۱ - ۷۴)، أَوِ التَّزِيدَ فِيمَا كَانَ مِنْ فِعْلِكَ (۲ - ۷۴)، أَوْ أَنْ تَعِدَهُمْ فَتَتَّبِعَ مَوْعِدَكَ بِخُلْفِكَ (۳ - ۷۴)، ب: فَإِنَّ الْمَنَ يَنْطَلُ الإِحْسَانَ (۴ - ۷۴)، وَالتَّزِيدَ يَذْهَبُ بُؤْرَ الْحَقِّ (۵ - ۷۴)، وَالْخُلْفَ يُوْجِبُ الْمَقْتَّ عِنْدَ اللَّهِ (۶ - ۷۴) وَالنَّاسِ (۷ - ۷۴)، ج: قَالَ اللَّهُ تَعَالَى (۸ - ۷۴): «كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ (۹ - ۷۴) أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ (۱۰ - ۷۴)».

بپرهیز از اینکه احسانت را بر رعیت منت گذاری، یا کرده خود را بیش از آنچه هست بزرگ شماری، یا به رعیت وعده ای دهی و خلاف آن را به جای آوری، چرا که منت موجب بطلان احسان، و کار را بیش از آنچه هست پنداشتن باعث از بین بردن نور حق در قلب، و خلف وعده سبب خشم خدا و مردم است، خداوند بزرگ فرموده: «این باعث خشم بزرگ خداست که بگویند و انجام ندهید». (نمودار ۲)

۱. شرح های مطالعه و استفاده شده عبارتند از: دلالت دولت از دکتر مصطفی دلشاد تهرانی، رایت درایت از مصطفی دلشاد تهرانی، حکمت اصول سیاسی اسلام از محمد تقی جعفری، پیام امام از آیت الله ناصر مکارم شیرازی، بیست مجلس پیرامون عهدنامه مالک اشتر از رضا استادی، درسهایی از نهج البلاغه از حسینعلی منتظری، فرمان حکومتی پیرامون مدیریت از محمد قوجانی، آیین کشور داری از دیدگاه امام علی (علیه السلام) از محمد فاضل لنکرانی، جلسات شرح عهد نامه مالک اشتر در بنیاد نهج البلاغه از سید جمال الدین دین پرور، ویژگی ها و وظایف مدیران در نهج البلاغه از علی نقی امیری، الگوی اداره در نهج البلاغه از علی نقی امیری، رفتار شناسی مدیران در نهج البلاغه از علی نقی امیری، نوع شناسی و مصداقهای مدیریت در نهج البلاغه از علی نقی امیری، نامه روح فزا از علی محمدی تاکندی و رضا شیخ محمدی.

نمودار ۲: نمودار مفهومی فراز ۷۴ عهدنامه مالک اشتر رضی الله عنه

با مشاهده نمودار شماره ۲ که مربوط به فراز ۷۴ است ملاحظه می گردد که امام علی علیه السلام سه توصیه کلیدی و مهم به مالک (رهبر) در خصوص رابطه وی با زیر دستان می نماید. و پیامدهای عدم توجه به این توصیه ها را هم ذکر می نمایند. نخست رهبر را از منت گذاشتن برای احسانی که به زیر دستان می نماید پرهیز می دهد (۷۴-۱) دوم به رهبر توصیه می کند که کار خود را بیش از آنچه که هست بزرگ نشمارد (۷۴-۲) سوم از خلف وعده با زیر دستان خودداری نماید (۷۴-۳). از دیدگاه امام علی علیه السلام منت گذاشتن برای احسان موجب بی ارزش کردن احسان می گردد (۷۴-۴) و بزرگ شماری کردار از بین بردن نور حق در قلب رهبر را در پی دارد (۷۴-۵) و خلف وعده باعث خشیم خدا (۷۴-۶) و مردم (۷۴-۷) می شود. در ادامه امام علیه السلام شاهد قرآنی این موضوع را با اشاره به آیه ۳ سوره مبارکه صف ذکر می فرماید که عمل نکردن به گفتار (۷۴-۱۰) باعث خشیم و دشمنی بزرگ خداوند می گردد. (۷۴-۹)

به منظور فهم و درک بهتر محتوای متن شریف عهدنامه مالک اشتر و استخراج الگوی روابط موجود در همه فرازها و سپس کل عهدنامه کلیه فرازها با روش فوق مطالعه و نمودارهای مربوطه استخراج گردید. پس از آن چند نمونه از نمودارهای استخراج شده به رویت خبرگان مدیریت اسلامی و نهج البلاغه رسید و اصلاحات لازم انجام گرفت با اینکار مرحله دوم تکمیل شد. در نتیجه اینکار ۷۹ مؤلفه در کل متن در قالب ۷۹ نمودار مفهومی شناسایی و ترسیم گردید به گونه ای که رابطه بین مؤلفه های هرفراز مشخص باشد. می توان گفت، پس از انجام این کار محقق فهم بهتر و کاملتری از کل متن و روابط گفتارها، عناصر، مؤلفه ها و کلمات موجود در متن پیدا کرده است و بهتر می تواند الگوی حاکم بر متن را کشف نماید.

در مرحله سوم فرازها و نمودارهای استخراج شده با هدف کشف الگوی نهفته در کل متن عهدنامه دوباره مطالعه و بررسی گردید و پس از ارائه چند الگو و بازخوانی مجدد فرازها الگوی پیشنهادی اولیه استخراج گردید. بر اساس این الگوبخش عمده بیانات امام (علیه السلام) در عهدنامه را می توان در رابطه بین ابعاد خداوند (۱)، امام علی (علیه السلام) (۲)، مالک (رهبر) (۳)، کارگزاران (۴)، مردم (۵) و دشمن (۶) قرار داد. درحقیقت می توان گفت بخش عمده مفاهیم و جملات موجود در متن عهدنامه به تبیین رابطه متقابل بین ابعاد فوق پرداخته است.

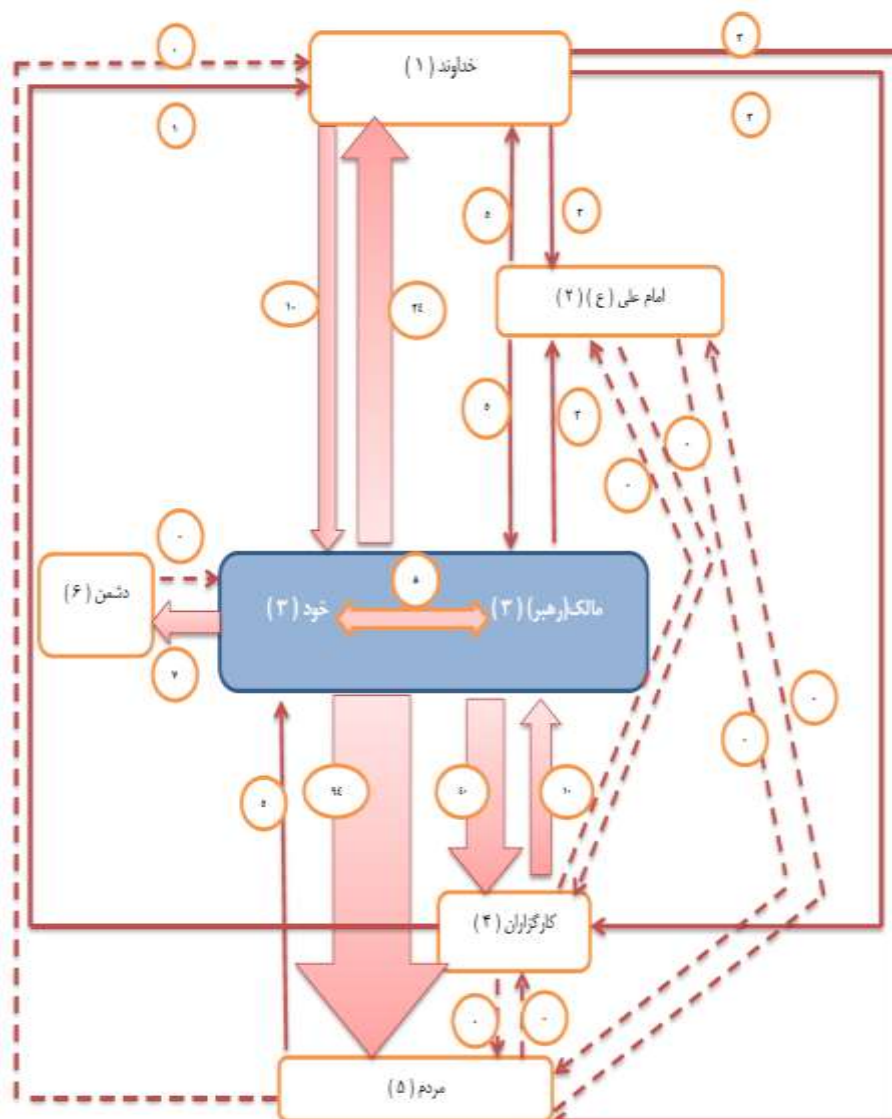
در مرحله چهارم، متن عهدنامه با استفاده از نمودارهای هر فراز دقیقاً مطالعه و موارد تبیین شده بین ابعاد الگوی پیشنهادی اولیه برای هر رابطه بصورت دو سویه در قالب نمودار رابطه ای ترسیم گردید. به عنوان مثال نموداری دو سویه برای رابطه بین خداوند با رهبر استخراج گردید و در آن مشخص شد که امام (علیه السلام) برای تبیین رابطه بین خداوند و مالک ۱۰ مفهوم و برای تبیین رابطه بین مالک و خداوند ۲۴ مفهوم را در عهدنامه ذکر فرموده اند. به دلیل تشابه برخی مؤلفه ها وادغام آنها در مفاهیم کاملتر ۲۲۱ مفهوم در نمودارهای رابطه ای قرار گرفت. نتایج بررسی دقیق متن عهدنامه بر اساس این نمودارها در جدول ۳ آورده شده است.

جدول ۳: روابط موجود در الگوی رهبری استخراج شده از عهدنامه مالک اشتر

ردیف (بر اساس رتبه و تعداد موارد)	کد رابطه	عنوان رابطه	تعداد موارد یافت شده	درصد موارد یافت شده	تعداد تجمعی موارد یافت شده	درصد تجمعی موارد یافت شده
۱	۳-۵	رابطه رهبر (مالک) با مردم	۹۴	۴۲٫۵	۹۴	۴۲٫۵
۲	۳-۴	رابطه رهبر (مالک) با کارگزاران	۴۰	۱۸٫۱	۱۳۴	۶۰٫۶
۳	۳-۱	رابطه رهبر با خداوند	۲۴	۱۰٫۸	۱۵۸	۷۲
۴	۱-۳	رابطه خداوند با رهبر	۱۰	۴٫۵	۱۶۸	۷۶
۵	۴-۳	رابطه کارگزاران با رهبر	۱۰	۴٫۵	۱۷۸	۸۰٫۵
۶	۳-۳	رابطه رهبر با خود	۸	۳٫۶	۱۸۶	۸۴٫۲
۷	۳-۶	رابطه رهبر با دشمن	۷	۳٫۲	۱۹۳	۸۷٫۳
۸	۲-۱	رابطه امام علی <small>علیه السلام</small> با خداوند	۵	۲٫۳	۱۹۸	۸۹٫۶
۹	۲-۳	رابطه امام علی <small>علیه السلام</small> با مالک (رهبر)	۵	۲٫۳	۲۰۳	۹۱٫۹
۱۰	۵-۳	رابطه مردم با رهبر	۵	۲٫۳	۲۰۸	۹۴٫۱
۱۱	۱-۲	رابطه خداوند با امام علی <small>علیه السلام</small>	۳	۱٫۴	۲۱۱	۹۵٫۵
۱۲	۱-۴	رابطه خداوند با کارگزاران	۳	۱٫۴	۲۱۴	۹۶٫۸
۱۳	۱-۵	رابطه خداوند با مردم	۳	۱٫۴	۲۱۷	۹۸٫۲
۱۴	۳-۲	رابطه مالک (رهبر) با امام علی <small>علیه السلام</small>	۳	۱٫۴	۲۲۰	۹۹٫۵
۱۵	۴-۱	رابطه کارگزاران با خداوند	۱	۰٫۴	۲۲۱	۱۰۰

در مرحله پنجم پس از اینکه کل متن در الگوی اصلی قرار گرفت الگوی کلی متن با توجه به اهمیت هر رابطه و تاکیدی که بر آن شده است دوباره ترسیم گردید به گونه ای که الگوی موجود بیانگر وجود یا عدم وجود متغیر در هر رابطه بوده و هر کجا رابطه ای وجود دارد تعداد مؤلفه های موجود در آن و میزان تاکید و اهمیت آن مشخص باشد. در حقیقت با بررسی تمامی نمودارهای رابطه ای استخراج شده، الگوی رهبری امام علی علیه السلام در عهدنامه بصورت نمودار ۳ ترسیم گردید.

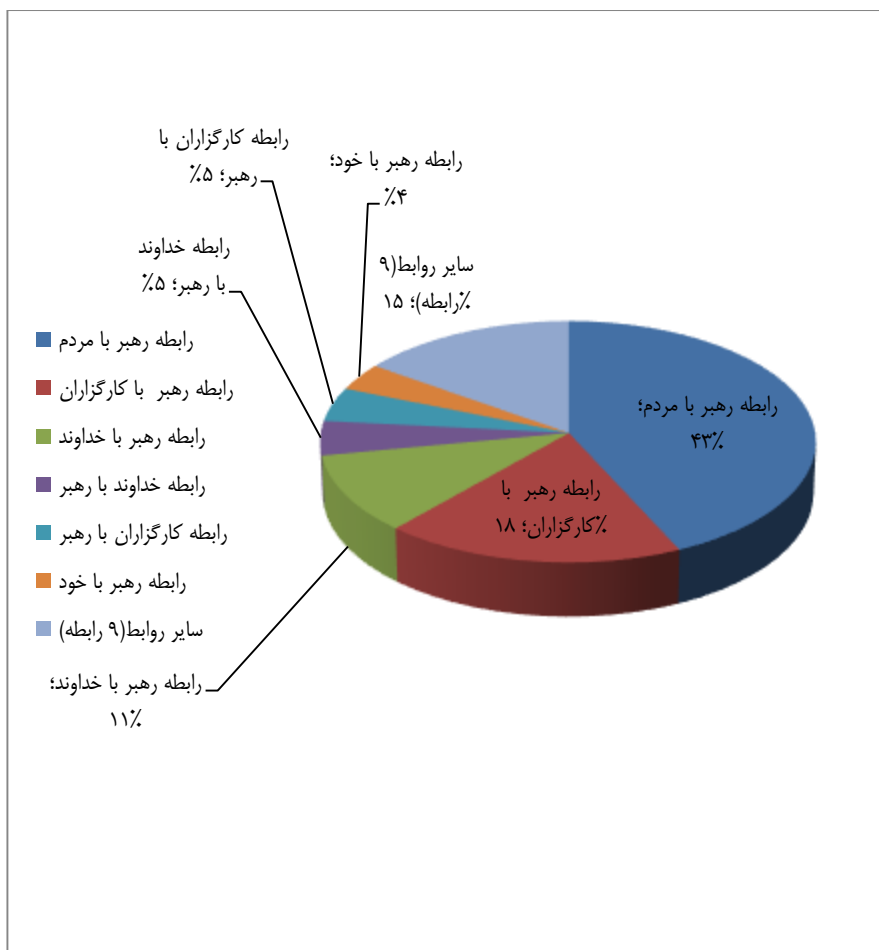
نمودار ۳: الگوی رهبری امام علی (علیه السلام) در عهدنامه مالک اشتر رضی الله عنه

برای تکمیل این مرحله الگوی نهایی استخراج شده به نظر خبرگان و اندیشمندان حوزه مدیریت، مدیریت اسلامی و نهج البلاغه (۱۲ نفر) رسید و پس از انجام اصلاحات لازم، مورد تایید قرار گرفت تا مرحله پنجم تکمیل گردد. و در مرحله ششم و پایانی گزارشی از یافته‌های این تحقیق ارائه گردید که در ادامه توضیح داده می‌شود.

با نگاهی کلی به الگوی استخراج شده ملاحظه می‌گردد که در بین روابط دو سویه بدست آمده بیشترین تاکید امام علی (علیه السلام) در عهدنامه بر رابطه بین مالک به عنوان رهبر با مردم می‌باشد به گونه ای که ۹۴ مورد از بیانات امام (علیه السلام) مربوط به تبیین رابطه رهبر و مردم می‌باشد. از اینرو این رابطه با ضخامتی بیشترین نسبت به سایر روابط ترسیم شده است تا نمودار به خوبی این موضوع را نشان دهد. پس از آن در متن عهدنامه تاکید بر رابطه بین رهبر و کارگزاران با ۴۰ مورد بوده و سپس رابطه بین رهبر و خداوند با ۲۴ مورد می‌باشد. در ادامه نیز رابطه خداوند با رهبر و کارگزاران با رهبر، هر یک با فراوانی ۱۰ مورد و سپس رابطه رهبر با خود با ۸ مورد قرار دارند. مؤلفه های این روابط در مجموع ۱۸۶ مورد و حدود ۸۵ درصد از کل موارد استخراج شده از عهدنامه را به خود اختصاص می‌دهند که بیانگر ضرورت توجه جدی رهبر به آنها است. ۱۵ درصد باقی مانده مربوط به سایر روابط جمعاً ۳۵ مورد می‌باشد که در روابط، مالک با دشمن (۷ مورد)، امام (علیه السلام) با خداوند (۵ مورد)، امام (علیه السلام) با مالک (۵ مورد)، مردم با رهبر (۵ مورد)، خداوند با امام علی (علیه السلام) (۳ مورد)، خداوند با کارگزاران (۳ مورد)، خداوند با مردم (۳ مورد)، مالک با امام (علیه السلام) (۳ مورد)، کارگزاران با خداوند (۱ مورد) قرار گرفته است.

می‌توان گفت یکی از ویژگی های این روش ترسیم الگو، اینست که ضخامت هر نمودار میزان تاکید متن بررسی شده بر آن رابطه را نسبت به سایر روابط نشان می‌دهد و این موضوع در هیچ یک از تحقیقات و الگوهای قبلی مشاهده نشده و از جنبه های نوآوری این تحقیق می‌باشد. علاوه بر این با استفاده از این روش کلیه روابط موجود در الگوی استخراج شده قابل پیگیری در متن عهدنامه می‌باشد. به عنوان مثال همانگونه که در الگوی نهایی ملاحظه می‌گردد رابطه بین رهبر و خداوند دارای ۲۴ مؤلفه می‌باشد که در نمودار رابطه بین رهبر و خداوند آورده شده است و مشخص است که هر مؤلفه ای دقیقاً در کدام فراز عهدنامه قرار دارد. به عنوان مثال مقدم داشتن اطاعت خداوند در بند دوم فراز دوم، داشتن نیت صحیح در همه کارها در بند هفتم فراز پنجاه و نهم و یاد زیاد بازگشت به سوی خدا در بند دهم فراز هفتاد و هفتم قرار دارد. علاوه بر این بصورت متقابل می‌توانیم جایگاه همه گفتارهای هر فراز را در الگوی نهایی ردیابی نماییم.

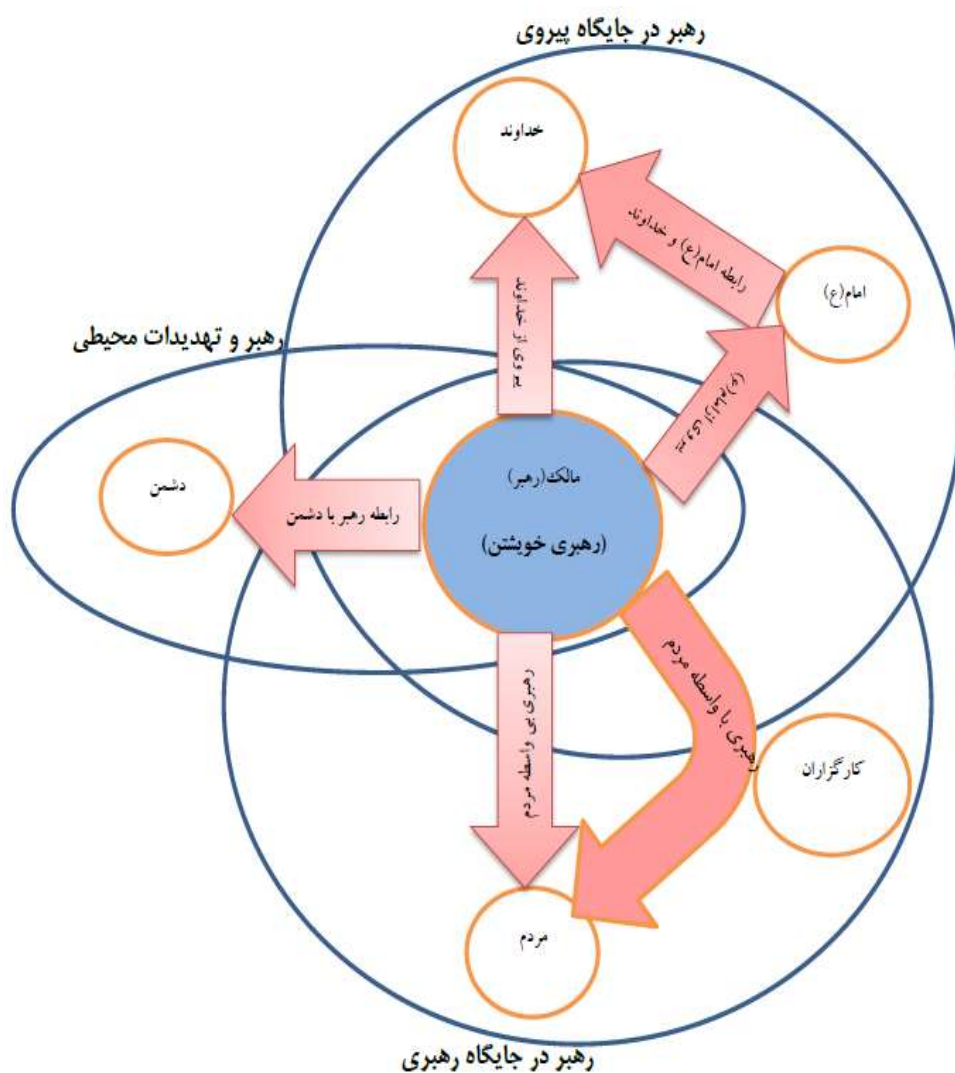
میزان تاکید متن عهدنامه بر روابط اصلی موجود در متن عهدنامه بطور خلاصه در نمودار ۴ قابل مشاهده می‌باشد.

نمودار ۴: نمودار دایره ای روابط موجود در الگوی رهبری استخراج شده از عهدنامه مالک اشتر

با بررسی دقیق و مکرر متن عهدنامه به روش فوق و تحلیل نتایج حاصل از آن ملاحظه می‌گردد در الگوی رهبری طراحی شده امام علی (علیه السلام) در عهدنامه مالک اشتر (رضی الله عنه) مؤلفه‌های ارزشمندی برای نحوه رهبری رهبر و روابطی که از طریق آنها فرایند رهبری را انجام می‌دهد بیان شده است. در این الگوکار رهبر از پیروی شروع می‌شود و پیروی رهبر از خداوند و امام (علیه السلام) مقدم بر ایفای نقش رهبری وی بر زیردستان است. در این جایگاه مالک با وجود اینکه رهبر جامعه اسلامی است اما همزمان در نقش پیروی از خداوند و همچنین پیروی از امام علی (علیه السلام) قرار می‌گیرد و ملزم به ایفای درست این نقش می‌گردد چرا که در این جایگاه هر چه رهبر به وظیفه پیروی خود بهتر عمل کند بهتر می‌تواند پیروان

خود را رهبری نماید. پس از آن رهبر باید با خود ارتباطی درست برقرار نماید و خویشتن را رهبری نماید. (رابطه رهبر با خود یا رهبری خویشتن) در حقیقت در الگوی رهبری عهدنامه رهبری خویشتن نقطه عزیمت به رهبری دیگران است. رهبری مردم و زیردستان نیز به دو روش رهبری بی واسطه و با واسطه انجام می‌گردد. بدین منظور رهبر با بکارگیری توصیه های مهمی مردم را بدون واسطه و بطور مستقیم رهبری می‌نماید. (رهبری بی واسطه مردم) و بیشترین توجه در الگوی رهبری عهدنامه به این موضوع شده به گونه ای که ۹۴ مؤلفه برای آن استخراج شده است. علاوه بر این بخشی از وظیفه رهبر برای رهبری مردم، ارتباط با کارگزارانی است که با مردم در ارتباط بوده و رهبر از طریق آنها مردم را اداره می‌نماید (رهبری با واسطه مردم). امام علی (علیه السلام) در الگوی رهبری عهدنامه ۴۰ مؤلفه نیز برای این سطح از رهبری ذکر می‌فرمایند. بطور خلاصه در الگوی رهبری امام علی (علیه السلام) در عهدنامه مالک اشتر رضی الله عنه، رهبر نخست در نقش پیرو و پایین سطح قرار گرفته و وظیفه وی پیروی درست است سپس باید خویشتن را به خوبی رهبری نماید تا نهایتاً بتواند در سطحی دیگر در نقش رهبر و بالا دست قرار گرفته و مردم را بی‌واسطه و یا باواسطه رهبری کند. علاوه بر این بر اساس متن عهدنامه رهبر با برخی روابط و تهدیدات محیطی نیز مواجه می‌باشد که با عنوان رابطه با دشمن مطرح شده است. چارچوب الگوی رهبر و نحوه روابط وی در این الگو در نمودار بعدی ملاحظه می‌گردد.

نمودار ۵: الگوی روابط رهبری در عهدنامه مالک اشتر رضی الله عنه

همانگونه که توضیح داده شد و در نمودار فوق نیز ملاحظه می‌گردد در الگوی رهبری امام علی رضی الله عنه در عهدنامه، مؤلفه‌های مهمی برای سازوکارهای پیروی رهبر از خداوند، پیروی از امام رضی الله عنه، رهبری خویشن، رهبری بی واسطه مردم، رهبری با واسطه مردم، و رابطه با دشمن تبیین شده است که در جدول ۴ برخی از این مؤلفه‌ها به عنوان نمونه آورده شده است و پس از آن این ساز و کارها بطور خلاصه تشریح می‌گردد.

جدول ۴: نمونه مؤلفه های مربوط به روابط الگوی رهبری امام علی (علیه السلام) در عهدنامه مالک اشتر (علیه السلام)

ردیف	کد	متن	مؤلفه	جایگاه مؤلفه در روابط الگو
۱	۲-۱	أَمْرُهُ بِتَقْوَى اللَّهِ	تقوای الهی	پیروی از خداوند
۲	۲-۲	وَ إِيْتَارِ طَاعَتِهِ	مقدم داشتن اطاعت خداوند	پیروی از خداوند
۳	۲-۳	وَ اتَّبَاعِ مَا أَمَرَ بِهِ فِي كِتَابِهِ	پیروی از دستورات کتاب خدا	پیروی از خداوند
۴	۲-۷	وَ أَنْ يَنْصُرَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ بِقَلْبِهِ وَ يَدِهِ وَ لِسَانِهِ	یاری خداوند (با قلب و دست و زبان)	پیروی از خداوند
۵	۹-۴	فَانْظُرْ إِلَى عَظَمِ مُلْكِ اللَّهِ فَوْقَكَ	نگاه به عظمت خداوند برای جلوگیری از کبر و خود بزرگ بینی	پیروی از خداوند
۶	۶-۱۰	وَ وَالِي الْأَمْرِ عَلَيْكَ فَوْقَكَ	برتری امام (علیه السلام) بر مالک	پیروی از امام (علیه السلام)
۷	۷۸-۶	فَتَقْتَدِي بِمَا شَاهَدْتَ مِمَّا عَمَلْنَا بِهِ فِيهَا	اقتدا به روش امام علی (علیه السلام)	پیروی از امام (علیه السلام)
۸	۷۸-۷	وَ تَجْتَهِدْ لِتَنْفُسِكَ فِي اتِّبَاعِ مَا عَهَدْتَ إِلَيْكَ فِي عَهْدِي هَذَا	کوشش در پیروی عهدنامه	پیروی از امام (علیه السلام)
۹	۲-۱۰	وَ أَمْرُهُ أَنْ يَكْسِرَ نَفْسَهُ عِنْدَ الشَّهَوَاتِ	شکستن نفس در شهوات	رهبری خویشتن
۱۰	۲-۱۱	وَ يَزَعَهَا عِنْدَ الْجَمَحَاتِ	بازداشتن نفس از سرکشی ها	رهبری خویشتن
۱۱	۴-۲	فَأَمْلِكْ هَوَاكَ	تسلط بر هوای نفس	رهبری خویشتن
۱۲	۴-۳	وَ شُحُّ بِنَفْسِكَ عَمَّا لَا يَجِلُّ لَكَ	بخل ورزیدن نسبت به خود برای غیر حلال	رهبری خویشتن
۱۳	۷۳-۱	وَ إِيَّاكَ وَ الْإِعْجَابَ بِنَفْسِكَ	پرهیز از عجب	رهبری خویشتن
۱۴	۵-۱	وَ أَشْعُرُ قَلْبِكَ الرَّحْمَةَ لِلرَّعِيَةِ	رحمت نسبت به مردم	رهبری بی واسطه مردم
۱۵	۵-۴	وَ لَا تَكُونَنَّ عَلَيْهِمْ سَبْعًا صَارِيًا تَعْتَنِمُ أَكْلَهُمْ	عدم درنده خوئی نسبت به مردم	رهبری بی واسطه مردم
۱۶	۶-۷	فَأَعْطِهِمْ مِنْ عَفْوِكَ وَ صَفْحِكَ	بخشش و چشم پوشی نسبت به مردم	رهبری بی واسطه مردم
۱۷	۸-۴	وَ لَا تَقُولَنَّ: إِنِّي مُؤَمَّرٌ أَمْرٌ فَأَطَاعُ	پرهیز از اجبارکردن پیروان در اطاعت	رهبری بی واسطه مردم
۱۸	۶۲ ف	وَ أَمَا بَعْدَ، هَذَا فَلَا تُطَوَّلَنَّ اِحْتِجَابَكَ عَنْ رَعِيَّتِكَ فَإِنَّ	پرهیز از احتجاب طولانی	رهبری بی واسطه مردم

		اِخْتِجَابِ الْوَلَاةِ عَنِ الرَّعِيَةِ		
۱۹	۷۴-۱	وَإِيَّاكَ وَالْمَنْ عَلَى رَعِيَّتِكَ بِإِحْسَانِكَ	رهبری بی واسطه مردم	پرهیز از منت گذاری برای احسان
۲۰	۵۶-۶	فَتَتَوَاضَعُ فِيهِ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَكَ	رهبری بی واسطه مردم	فروتنی در برابر نیازمندان
۲۱	۱۹-۱ و ۲ و ۳	و لَا يَكُونَنَّ الْمُحْسِنُ وَ الْمُسِيءُ عِنْدَكَ بِمَنْزِلَةِ سَوَاءٍ ...	رهبری با واسطه مردم	ندادن جایگاه یکسان به نیکوکار و بدکار
۲۲	الف-۲۹	قَوْلٍ مِنْ جُنُودِكَ أَنْصَحَهُمْ فِي نَفْسِكَ لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِإِمَامِكَ	رهبری با واسطه مردم	گزینش صحیح فرماندهان سپاه
۲۳	۳۸-۱	ثُمَّ أَكْثَرَ تَعَاهُدَ قَضَائِهِ	رهبری با واسطه مردم	رسیدگی زیاد به قضاوت قاضیان
۲۴	ب-۴۱	ثُمَّ تَقَدَّمَ أَعْمَالُهُمْ ، وَ اِئْتِ الْعِيُونَ مِنْ أَهْلِ الصَّدَقِ وَ الْوَفَاءِ ...	رهبری با واسطه مردم	نظارت آشکار و پنهان
۲۵	ب و ج-۴۲	فَإِنْ أَحَدٌ مِنْهُمْ بَسَطَ يَدَهُ إِلَى خِيَانَةٍ اجْتَمَعَتْ بِهَا عَلَيْهِ عِنْدَكَ ...	رهبری با واسطه مردم	مجازات کارگزاران خائن
۲۶	الف-۶۶	و لَا تَدْفَعَنَّ صَلْحًا دَعَاكَ إِلَيْهِ عَدُوَّكَ لِلَّهِ فِيهِ رِضًا	رابطه رهبر با دشمن	پذیرش صلح از سوی دشمن
۲۷	ج-۶۶	وَ لَكِنَّ الْحَدْرَ كُلَّ الْحَدْرِ مِنْ عَدُوَّكَ بَعْدَ صَلْحِهِ	رابطه رهبر با دشمن	حذر کردن از دشمن پس از صلح
۲۸	الف-۶۷	وَ إِنْ عَقَدْتَ بَيْنَكَ وَ بَيْنَ عَدُوِّ لَكَ عَقْدَةً	رابطه رهبر با دشمن	پایدار ماندن به عهد و پیمان با دشمن
۲۹	ب-۶۸	فَلَا إِدْعَالَ وَ لَا مَدَالَسَةَ وَ لَا خِدَاعَ فِيهِ	رابطه رهبر با دشمن	پرهیز از خیانت، فریب و مکر در عهد و پیمان
۳۰	الف-۶۹	وَ لَا تَتَقَدَّ عَقْدًا تَجَوَّزُ فِيهِ الْعِلْلُ وَ لَا تُعُولَنَّ ...	رابطه رهبر با دشمن	تنظیم عهد و پیمان استوار و محکم

پیروی رهبر از خداوند: در الگوی رهبری طراحی شده امام علی (علیه السلام) در عهدنامه مالک اشتر رضی الله عنه رهبر درگام نخست در جایگاه پیروی از خداوند و بندگی او قرار می گیرد و لازم است به درستی این وظیفه را انجام دهد تا بتواند درسایه بندگی خداوند جامعه و مردم را رهبری کند. اهمیت این موضوع تا حدی است

که امام علی (علیه السلام) در ابتدای متن عهدنامه از جایگاه بندگی و اطاعت خداوند به بحث رهبری ورود پیدا می کنند (هَذَا مَا أَمَرَهُ بِهِ عَبْدُ اللَّهِ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ) و از این جایگاه الگوی رهبری را تصویر می نمایند. کانون رابطه رهبر با خداوند و کلید واژه هایی که برای تبیین این رابطه در متن عهدنامه بکار رفته است کلمات "طاعت" و "اتباع" می باشد. در این الگو ۳۴ مؤلفه مهم برای تبیین جایگاه پیروی رهبر از خداوند بیان می گردد؛ از جمله اینکه رهبر باید تقوای الهی داشته باشد (أَمْرُهُ بِتَقْوَى اللَّهِ) و طاعت خدا را مقدم بر هرکاری بداند (وَإِيَّارِ طَاعَتِهِ) و آنچه را که خداوند در کتابش از واجبات و سنت های خود امر فرموده پیروی نماید (وَإِتِّبَاعِ مَا أَمَرَ بِهِ فِي كِتَابِهِ مِنْ فَرَائِضِهِ وَسُنَنِهِ) و باور داشته باشد که کسی جز به پیروی آنها خوشبخت نمی شود (الَّتِي لَا يَسْعُدُ أَحَدًا إِلَّا بِاتِّبَاعِهَا)، و جز به انکار و ضایع نمودن آنها بدبخت نمی گردد (وَلَا يَشْقَى إِلَّا مَعَ جُحُودِهَا وَإِضَاعِهَا). رهبر در این الگو خداوند سبحان را با قلب و دست و زبانش یاری می کند (أَنْ يَنْصُرَ اللَّهَ سُبْحَانَهُ بَقَلْبِهِ وَيَدِهِ وَلِسَانِهِ) زیرا می داند خداوند یاری یاری کننده خود (فَأَنَّهُ جَلَّ أَسْمُهُ، قَدْ تَكَلَّمَ بِبَصَرٍ مِنْ نَصْرِهِ)، و عزت آن کس را که او را عزیز بدارد (وَإِعْرَازٍ مِنْ أَعْرَهِ) ضمانت کرده است.

در این الگو رهبر از برابر داشتن خود با عظمت خداوند (إِيَّاكَ وَمُسَامَاةَ اللَّهِ فِي عَظَمَتِهِ) و تشبه خود با جبروت او (وَالْتَشْبُهَ بِهِ فِي جَبْرُوتِهِ) حذر می کند زیرا می داند که خداوند هر گردنکشی را خوار (فَإِنَّ اللَّهَ يَذِلُّ كُلَّ جَبَّارٍ)، و هر متکبری را بی ارزش و پست می کند (وَيُهِنُ كُلَّ مُخْتَالٍ). از این رو هرگاه در جایگاه قدرت دچار خود بزرگ بینی و کبر می گردد (وَإِذَا أَحَدَتْ لَكَ مَا أَنْتَ فِيهِ مِنْ سُلْطَانِكَ أَتَهَةً أَوْ مِخْلَةً) به بزرگی سلطنت خداوند که فوق اوست (فَأَنْظُرْ إِلَى عَظَمِ مُلْكِ اللَّهِ فَوْقَكَ) و ضعف خود در برابر قدرتی که خداوند بر وی دارد نگاه می کند (وَقُدْرَتِهِ مِنْكَ عَلَى مَا لَا تَقْدِرُ عَلَيْهِ مِنْ نَفْسِكَ) و با این کار کبر و غرور خود را می نشاند (فَإِنَّ ذَلِكَ يَطَّامِنُ إِلَيْكَ مِنْ طَمَاحِكَ)، و تندی و شدت را از خود باز می دارد (وَيُكْفُ عَنْكَ مِنْ غَرَبِكَ)، و عقل از دست رفته را به خود باز می گرداند (وَيُفِيءُ إِلَيْكَ بِمَا عَزَبَ عَنْكَ مِنْ عَقْلِكَ).

پیروی مالک (رهبر) از امام (علیه السلام): در الگوی رهبری طراحی شده در عهدنامه، امام علی (علیه السلام) رابطه خود با مالک را در قالب ۸ مؤلفه تبیین می نماید. بدین منظور امام (علیه السلام) در ابتدای عهدنامه از یکسو از واژه دستوری امر برای ابلاغ عهدنامه به مالک استفاده می کند (هَذَا مَا أَمَرَ بِهِ ...) تا وی را متوجه ضرورت تبعیت از امام (علیه السلام) و اجرای مضامین عهدنامه بنماید و از سوی دیگر تکیه گاه این امر را جایگاه بندگی خود در پیشگاه خداوند می داند (عَبْدُ اللَّهِ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ). امام (علیه السلام) دستورات عهدنامه را پیمانی بین خود و مالک می نامد که برای سرپرستی مصر با وی می بندد (فِي عَهْدِهِ إِلَيْهِ حِينَ وَلَاهُ مِصْرَ) و به عنوان کسی که جایگاهی بالاتر از مالک (فَإِنَّكَ فَوْقَهُمْ وَوَالِي الْأُمْرِ عَلَيْكَ فَوْقَكَ) و پایین تر از خداوند (وَاللَّهُ فَوْقَ

مَنْ وَلَاكَ) در اداره امور دارد، رهبری را از جایگاه پیروی از خداوند و بندگی او مطرح می‌کند. علاوه بر این امام (علیه السلام) در فرازهای پایانی عهدنامه و پس از تشریح توصیه‌های لازم برای رهبری جامعه به مالک یادآور می‌شود که از روش امام (علیه السلام) پیروی نموده (فَتَقْتَدِي بِمَا شَاهَدْتَ بِمَا عَمِلْنَا بِهِ فِيهَا) و در دنبال کردن آنچه که در این عهد نامه برایش مقرر نموده است تلاش کند (وَجْتَهِدْ لِنَفْسِكَ فِي اتِّبَاعِ مَا عَاهَدْتَ إِلَيْكَ فِي عَهْدِي هَذَا) و در حقیقت با مالک اتمام حجت می‌نماید. (وَاسْتَوْتَقْتُ بِهِ مِنَ الْحُجَّةِ لِنَفْسِي عَلَيْكَ)

رهبری خویشتن: در الگوی رهبری امام علی (علیه السلام) در عهدنامه مالک اشتر (رضی الله عنه) رهبر باید با خود ارتباطی درست برقرار نماید و خویشتن را رهبری نماید تا ظرفیت لازم برای رهبری دیگران را داشته باشد. کانون اصلی و کلید واژه رهبری خویشتن واژه "نفس" می‌باشد و ۸ مؤلفه برای تبیین این رابطه استخراج شده است. امام (علیه السلام) برای رهبری خویشتن به مالک توصیه می‌کند که خود را از درون مهار کند و برای اینکار به مالک دستور می‌دهد نفس را به وقت خواسته‌های نابجا و در شهوات درهم شکند (وَأْمُرْهُ أَنْ يَكْسِرَ نَفْسَهُ عِنْدَ الشَّهَوَاتِ)، و آن را به هنگام سرکشی‌ها باز دارد (وَيَرْعَاهَا عِنْدَ الْحُجَمَاتِ) زیرا نفس همیشه امرکننده به بدی است مگر اینکه خداوند رحم نماید. (فَإِنَّ النَّفْسَ أَمْرَةٌ بِالسُّوءِ، إِلَّا مَا رَحِمَ اللَّهُ) در رهبری خویشتن رهبر باید بر هوای نفس خود تسلط داشته باشد (فَأَمْلِكْ هَوَاكَ) و نسبت به خود از آنچه بر وی حلال نیست بخل بورزد (وَشُحٌّ بِنَفْسِكَ عَمَّا لَا يَحِلُّ لَكَ) و این بخل ورزیدن نسبت به نفس از طریق انصاف ورزی نسبت به خود در آنچه محبوب یا منفور رهبر است حاصل می‌گردد. (فَإِنَّ الشُّحَّ بِالنَّفْسِ الْإِنصَافُ مِنْهَا فِيمَا حَبَّتْ أَوْ كَرِهَتْ) علاوه بر این رهبر باید از عجب و خودپسندی پرهیز نموده (وَأِيَاكَ وَالْإِعْجَابَ بِنَفْسِكَ) و بر آنچه وی را آلوده به خودپسندی می‌کند تکیه نکند. (وَالثَّقَةَ بِمَا يُحِبُّكَ مِنْهَا)

رهبری بی واسطه مردم: بیشترین توجه در الگوی رهبری عهدنامه به رابطه مستقیم و بی واسطه رهبر با مردم شده و ۹۹ مؤلفه برای تبیین رابطه رهبر و مردم بیان شده است. کانون اصلی برای تبیین این رابطه در عهدنامه واژه‌های "رعیت" و "ناس" می‌باشد و گزاره‌های مهمی در این زمینه مطرح شده است. از جمله اینکه رهبر با مردم انصاف ورزی نموده و از ظلم به بندگان خدا پرهیز نماید. (وَأَنْصِفِ النَّاسَ مِنْ نَفْسِكَ وَمِنْ خَاصَّةِ أَهْلِكَ وَمَنْ لَكَ فِيهِ هَوَى مِنْ رَعِيَّتِكَ فَإِنَّكَ إِذَا تَفَعَّلْتَ ظَلَمَ) به مردم و زیردستان خوش گمان بوده (وَاعْلَمْ أَنَّهُ لَيْسَ شَيْءٌ بِأَدْعَى إِلَى حُسْنِ ظَنِّ وَالِ بِرِعِيَّتِهِ) و برای جلب این خوش گمانی به مردم نیکی کرده (مِنْ إِحْسَانِهِ إِلَيْهِمْ) به دنبال سبک کردن هزینه‌های مردم بوده (وَ

تَخْفِيفِهِ الْمُتُونَاتِ عَنْهُمْ) و از اجبار کردن مردم به کارهایی که وظیفه آنان نیست پرهیز نماید. (وَتَرَكَ اسْتِكْرَاهَهُ إِيَّاهُمْ عَلَى مَا لَيْسَ لَهُ قَبْلَهُمْ))

در این الگو رهبر قلباً نسبت به مردم رحمت و محبت و لطف دارد (وَأَشْعَرَ قَلْبَكَ الرَّحْمَةَ لِلرَّعِيَةِ وَالْحُبَّةَ لَهُمْ وَاللُّطْفَ بِهِمْ) و رفتار وی با مردم همچون حیوان درنده خوبی نیست که خوردن آنان را غنیمت بداند. (وَلَا تَكُونَنَّ عَلَيْهِمْ سَبْعًا ضَارِيًا نَعْتَمَ أَكْلَهُمْ) علاوه بر این رهبر به هنگام اشتباه مردم آنان را مورد بخشش و چشم پوشی قرار می دهد (فَأَعْطَاهُمْ مِنْ عَفْوِكَ وَصَفْحِكَ) و از عفو کردن مردم پشیمان نشده (وَلَا تُدَمِّنَنَّ عَلَى عَفْوٍ) و از کیفر آنان شادمان نمی شود. (وَلَا تُجِنَنَّ بَعْفُوِيَّةً). امام علی (علیه السلام) در متن عهدنامه مالک را از پنهان ماندن طولانی مدت از مردم پرهیز داده (وَأَمَّا بَعْدُ، هَذَا فَلَا تُطَوِّلَنَّ احْتِجَابَكَ عَنْ رَعِيَّتِكَ) و مشکلاتی که در نتیجه این کار بوجود می آید را به تفصیل بیان می نماید. (فَإِنَّ احْتِجَابَ الْوَلَاةِ عَنِ الرَّعِيَةِ ...)

رهبر در الگوی رهبری عهدنامه در رابطه با مردم از مواردی چون منت گذاری برای احسان به مردم (وَإِيَّاكَ وَالْمَنَ عَلَى رَعِيَّتِكَ بِإِحْسَانِكَ) بزرگ شماری کردار خود (أَوِ التَّزِيدَ فِيمَا كَانَ مِنْ فَعْلِكَ) خلف وعده نمودن (أَوْ أَنْ تَعِدَهُمْ فَتُشَجَّعَ مَوْعِدَكَ بِمُجْلَفِكَ) علاقه به ستایش (وَحُبَّ الْأَطْرَاءِ) خود بزرگ بینی در موضع قدرت (فَلَا تَطْهَرَنَّ بِكَ مَخْوَةَ سُلْطَانِكَ) خود گرینی و امتیاز خواهی در چیزی که همه مردم در آن مساوی هستند (وَإِيَّاكَ وَالِاسْتِثْنَاءَ بِمَا النَّاسُ فِيهِ أَسْوَةٌ) بر هم زدن سنت شایسته (وَلَا تُنْقِضَنَّ سُنَّةً صَالِحَةً) ایجاد سنت ضرر دهنده به سنت های شایسته گذشته (وَلَا تُحْدِثَنَّ سُنَّةً تُضْرِبُشِيءٌ مِنْ مَاضِي تِلْكَ السُّنَنِ) ، اجبار کردن پیروان در اطاعت (وَلَا تَقُولَنَّ: إِنِّي مُؤَمَّرٌ أَمْرًا فَطَاعُ) و.... پرهیز می نماید.

در این الگو رهبر به طبقات پایین جامعه توجه ویژه ای داشته (ثُمَّ اللَّهُ اللَّهُ فِي الطَّبَقَةِ السُّفْلَى!) و حقوقی را که خداوند در مورد آنان از رهبر خواسته است حفظ می کند. (وَاحْفَظِ لِلَّهِ مَا اسْتَحْفَظَكَ مِنْ حَقِّهِ فِيهِمْ) برای اینکار رهبر اقدامات فراوانی انجام می دهد از جمله اینکه مجلسی عمومی برای آنان برگزار نموده (وَجَلِّسْ لَهُمْ مَجْلِسًا عَامًّا) و برای خداوند در برابر آنان فروتنی می نماید (فَتَوَاضَعُ فِيهِ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَكَ) سپس با سعه صدر معترضان را تحمل نموده (ثُمَّ اخْتَمِلِ الْحُرْقَ مِنْهُمْ وَالْعِيَّ وَنَحَّ عَنْهُمْ الصِّيقَ وَالْأَنْفَ) و با خوشرویی به آنان می بخشد (وَأَعْطِ مَا أُعْطِيَ هَنِيئًا) و با هنگامی که امکان بخشیدن نیست با مهربانی و عذرخواهی با آنان رفتار می کند. (وَأَمْنَعُ فِي إِجْمَالٍ وَإِعْدَارٍ)

رهبری با واسطه مردم: در الگوی رهبری عهدنامه بخش زیادی از وظیفه رهبر، ارتباط با کارگزاری

است که با مردم در ارتباط بوده و رهبر از طریق آنها مردم را اداره می نماید. کانون اصلی و کلمات محوری که برای تبیین این رابطه بکار رفته است بیشتر به طبقه بندی امام (علیه السلام) از گروه های جامعه از قبیل "جُنُود" ، "کُتَّاب" ، "قُضَاةٌ" ، "عُمَّالٌ" و... برمی گردد و برای تبیین این رابطه ۵۰ مؤلفه بیان شده است.

امام علی (علیه السلام) در این سطح نیز باید ها و نبایدهایی مهمی را برای نحوه رهبری بر کارگزاران بیان فرموده و نتایج و پیامدهای عمل به آنها را تشریح می نمایند. از جمله اینکه به رهبر توصیه می کند از مشورت با افراد بخیل، ترسو، و حریص پرهیز نموده و پیامدهای مشورت با آنان را بیان می کند (وَلَا تُدْخِلَنَّ فِي مَشُورَتِكَ بَخِيلاً....) همچنین بدترین وزیران برای رهبر را معرفی نموده (إِنَّ شَرَّ وُزَرَائِكَ مَنْ كَانَ....) و توصیه هایی برای جایگزینی آنان با وزیران بهتر (وَأَنْتَ وَاجِدُ مَنَّهُمْ خَيْرَ الْخَلْفِ مِنِّي لَهُ....) می نماید. علاوه بر این امام (علیه السلام) برگزیده ترین وزیر برای رهبر را وزیری می داند (ثُمَّ لِيَكُنْ أَتْرَهُمْ عِنْدَكَ) که سخن تلخ حق را به وی بیشتر بگوید (أَقْوَمُ مِمَّنْ أَحَقُّ لَكَ) و نسبت به آنچه که خداوند برای اولیائش خوش ندارد کمتر رهبر را یاری دهد (وَأَقْلَهُمْ مُسَاعَدَةً فِيمَا يَكُونُ مِنْكَ بِمَآكِرَةِ اللَّهِ لَا يُلِيَاهُ) حتی اگر این کار بر خلاف میل رهبر باشد. (وَإِقَاعُ ذَلِكَ مِنْ هَوَاكَ حَيْثُ وَقَعَ)

در این الگو رهبر با اهل پاکدامنی و صدق پیوند نزدیکی دارد (وَالصَّقُّ بِالْأَهْلِ الْوَرَعِ وَالصَّدَقِ) و آنان را آنچنان تعلیم می دهد که از رهبر زیاد تعریف نکنند (ثُمَّ رَضَهُمْ عَلَى أَنْ لَا يَطْرُقَكَ) و وی را بیهوده به کاری که انجام نداده است شادمان نکنند (وَلَا يَجُوكَ بِبَاطِلٍ لَمْ تَفْعَلْ) زیرا تمجید فراوان ایجاد کبر و نخوت می کند (فَإِنَّ كَثْرَةَ الْأَطْرَاءِ تُحْدِثُ الزُّهْوَى) و رهبر را به خود بزرگ بینی نزدیک می نماید (وَتُدْنِي مِنَ الْعِزَّةِ)

امام علی (علیه السلام) در متن عهدنامه طبقات مختلفی را به عنوان کارگزارانی که از طریق آنان مالک می تواند به امور جامعه و مردم رسیدگی نماید، معرفی نموده و علاوه بر تشریح کارکردهای این طبقات در اداره جامعه چگونگی ارتباط مالک با آنان را تبیین می نماید. به عنوان مثال بر اهمیت و ویژگی های سپاهیان تاکید نموده (فَالْجُنُودُ بِإِذْنِ اللَّهِ حُصُونُ الرَّعِيَةِ....) و معیارهایی برای گزینش صحیح فرماندهان سپاه مطرح می نماید (فَوَلِّ مَنْ جُنُودَكَ أَصْحَابَهُمْ فِي نَفْسِكَ لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ وَلَا مَمْلُوكَ) سپس به مالک توصیه می نماید که با کدام گروه از آنان پیوندی نزدیک برقرار نماید. (ثُمَّ الصَّقُّ بِذَوِي الْأَحْسَابِ....) و معیارهایی نیز برای نحوه رسیدگی به امور فرماندهان (ثُمَّ تَفَقَّدْ مِنْ أُمُورِهِمْ مَا يَتَفَقَّدُ الْوَالِدَانُ مِنْ وَلَدِهِمَا....) و ارزشیابی تلاشهای آنان بیان می کند. (ثُمَّ اعْرِفْ لِكُلِّ أَمْرٍ مِنْهُمْ مَا بَلَى وَلَا تُضِيفْ بِلَاءَ أَمْرٍ إِلَى غَيْرِهِ....)

رابطه رهبر با دشمن: امام علی (علیه السلام) در متن عهدنامه توصیه هایی نیز در خصوص نحوه ارتباط مالک

با دشمن بیان می فرماید. کانون اصلی این رابطه کلمه "عدو" بوده و ۷ مؤلفه برای آن استخراج شده است. از جمله اینکه از صلحی که دشمنت به آن دعوت می کند و خشنودی خدا در آن است روی مگردان (وَلَا تُدْفَعَنَّ صَلْحًا دَعَاكَ إِلَيْهِ عَدُوٌّكَ لِلَّهِ فِيهِ رِضًا) زیرا صلح موجب آسایش لشکریان، و آسودگی خاطر آنها، و امنیت شهرهاست (فَإِنَّ فِي الصُّلْحِ دَعَاً يُحْنُو دُوكَ، وَرَاحَةً مِنْ مُنُومِكَ، وَأَمْنًا لِلْأَدِلَّةِ) ولی پس از صلح به کلی، از دشمن حذر کن (وَلَيْكِنِ الْحَذَرَ كُلِّ الْحَذَرِ مِنْ عَدُوِّكَ بَعْدَ صَلْحِهِ...) چه بسا که دشمن برای غافلگیر کردن تن به صلح می دهد. (فَإِنَّ الْعُدُوَّ رِيْمًا قَارِبٌ لِيَتَغَفَّلَ) به همین دلیل در این زمینه محتاط باش (فَتَحَذَرِ بِالْحَزْمِ)، و به راه خوش گمانی قدم مگذار (وَأَتَمِّمْ فِي ذَلِكَ حُسْنَ الظَّنِّ). همچنین در الگوی رهبری عهدنامه مطالب مهمی در خصوص پایدار ماندن به عهد و پیمان با دشمن و نتایج آن (وَإِنَّ عَقْدَتَ بَيْنَكَ وَبَيْنَ عَدُوِّكَ عَقْدَةٌ...) پرهیز از خیانت، فریب و مکر در عهد و پیمان (فَلَا إِذْعَالَ وَلَا مَدَاسَةً وَلَا خِدَاعَ فِيهِ) چگونگی تنظیم عهد و پیمان استوار و محکم (وَلَا تَعْقِدْ عَقْدًا تُجَوِّزُ فِيهِ الْعِلْلَ...) و صبر بر عهد و پیمان در شرایط تنگنا (وَلَا يَدْعُوَنَّكَ ضَيْقُ أَمْرِ، لَزِمَكَ فِيهِ عَهْدُ اللَّهِ...) آورده شده است.

بحث و نتیجه گیری

در بین مطالب ارزشمند نهج البلاغه، نامه ۵۳ امام علی (علیه السلام) به مالک اشتر (علیه السلام) همواره مورد توجه محققان و اندیشمندان حوزه مطالعات رهبری و مدیریت اسلامی بوده و در بسیاری از کتب، مقالات و تحقیقات انجام شده در این حوزه از محتوای این نامه استفاده شده است. در این مقاله پس از بررسی تحلیلی مقالات نگارش شده در موضوع رهبری که بر اساس متن شریف نهج البلاغه در مجلات علمی پژوهشی کشور منتشر شده اند، تلاش شد تا با بررسی دقیق متن عهدنامه مالک اشتر (علیه السلام) با استفاده از روش تحقیق "متن پژوهی اکتشافی"، الگوی رهبری امام علی (علیه السلام) در عهدنامه، استخراج و میزان تاکید بر ابعاد آن تشریح گردد. بدین منظور پس از تقسیم کل متن عهدنامه به ۷۹ فراز، با مطالعه دقیق و بررسی تعداد قابل توجهی از شرحهای نوشته شده بر عهدنامه نمودار هر فراز به گونه ای ترسیم گردید تا به خوبی بیانگر روابط بین کلمات و عبارات آن فراز بوده و امکان استخراج پیامهای اصلی هر فراز (که در حقیقت مقصود اصلی گوینده متن می باشد) را فراهم نماید. پس از انجام این کار و فهم عمیق تر متن، نخست الگوی مفهومی اولیه متن تدوین و سپس بر اساس آن و با کمک نمودارهای هر فراز چندین بار متن عهدنامه مطالعه دقیق و بازخوانی شد و الگوی نهایی رهبری امام علی (علیه السلام) در عهدنامه استخراج و به گونه ای ترسیم گردید که به خوبی بیانگر ارتباطات موجود در اجزای متن باشد.

یافته‌های این تحقیق با توجه به الگوی استخراج شده نشان می‌دهد که بیشترین توصیه امام علی (علیه السلام) به مالک اشتر در نامه ۵۳ توجه به برقراری رابطه صحیح رهبر با مردم بوده و برای این موضوع اهمیت ویژه‌ای قائل هستند به گونه‌ای که حدود ۴۳ درصد از بیانات امام (علیه السلام) در عهدنامه به تبیین رابطه رهبر با مردم می‌پردازد. علاوه بر این امیرالمؤمنین (علیه السلام) پس از رابطه رهبر با مردم، بر رابطه بین رهبر و کارگزاران تأکید نموده و بیش از ۱۸ درصد از فرمایشات امام (علیه السلام) در عهدنامه بر این موضوع متمرکز شده است. پس از این دو رابطه عبارات مربوط به رابطه رهبر با خداوند با نزدیک به ۱۱ درصد، خداوند با رهبر و کارگزاران با رهبر، هر یک با حدود ۵ درصد و رهبر با خود با حدود ۴ درصد از کل مطالب عهدنامه قرار دارد. به بیان دیگر در مجموع در حدود ۸۵ درصد از مطالب عهدنامه به تبیین رابطه‌های فوق پرداخته است.

با بررسی دقیق و مکرر متن عهدنامه و استفاده از یافته‌های فوق‌الگویی جامع از رهبری کشف و تصویر گردید که بر اساس آن کار رهبر از پیروی خداوند شروع شده و پس از آن رهبر با خود ارتباطی درست برقرار نموده و خویشتن را رهبری می‌کند. در الگوی رهبری عهدنامه این دو، نقطه عزیمت به رهبری دیگران است و در صورت عمل به مؤلفه‌های مربوط به آنها ظرفیت لازم برای رهبری دیگران در رهبر ایجاد می‌گردد. رهبری مردم و زیردستان در این الگو به دو روش رهبری بی‌واسطه و رهبری با واسطه انجام می‌گردد به گونه‌ای که رهبر از یک طرف مردم را بدون واسطه و بطور مستقیم رهبری می‌نماید و از سوی دیگر با کمک ارتباط درستی که با کارگزاران خود به عنوان واسطه خود و مردم برقرار می‌نماید مردم و جامعه را رهبری می‌کند.

در مقایسه با تحقیقاتی که قبل از این در موضوع رهبری بر روی نهج البلاغه و همچنین عهدنامه انجام شده است می‌توان گفت در نتایج تحقیقات پیشین اهمیت اصلاح رابطه رهبر با مردم در مرتبه اول و پس از آن اصلاح رابطه رهبر با کارگزاران نسبت به سایر روابط به عنوان یک موضوع مهم از دیدگاه امام علی (علیه السلام) به خوبی تبیین نشده است. علاوه بر این می‌توان گفت در غالب تحقیقات پیشین، با وجود اینکه متن نهج البلاغه و یا عهدنامه محور اصلی همه آنها بوده است، محققان به بررسی یکی از نظریه‌ها و مدل‌های رهبری شناخته شده در دنیا در متن نهج البلاغه پرداخته‌اند و در کار خود مفاهیم دیگر نظریه‌ها و مدل‌های رهبری را در نظر نداشته‌اند به بیان دیگر در این مقالات معمولاً قلمرو موضوعی مقاله رهبری بطور عام نبوده، بلکه قلمرو آن یکی از رویکردهای رهبری از قبیل رهبری اخلاقی، رهبری معنوی، رهبری سازمانی، رهبری خدمتگزار، خود رهبری و.... بوده است. از اینرو بجای توجه به کل متن

ومفاهیم آن و ارتباط بین این مفاهیم و دریافت پیام یا پیام های اصلی متن، به بخشهای خاصی از متن که با موضوع تحقیق مرتبط بوده توجه نموده اند. علاوه بر این الگوی نهایی این تحقیق که از متن عهدنامه اکتشاف شده است نشان می دهد که رهبر برای رهبری درست باید سه نقش اصلی متفاوت و مرتبط با هم با عنوان پیروی از خداوند، رهبری خویشتن، و رهبری دیگران را در جای خود به خوبی ایفا نماید و با بکارگیری مؤلفه های ارزشمند مربوط به این نقش ها (که بخشی از آن به عنوان نمونه در این مقاله ذکر شد) می تواند به نتایج ارزشمندی دست یابد. موضوع دیگری که این مقاله را از سایر کارهای پژوهشی مشابه متمایز می کند استفاده از روش متن پژوهی اکتشافی برای نخستین بار است، با استفاده از این روش کل متن عهدنامه بطور دقیق و مستقل بررسی و الگوی نهایی حاصل از این متن گرانقدر بدون هیچگونه پیش فرض و چارچوب اولیه ای استخراج گردید. علاوه بر این نحوه ترسیم الگو نیز به گونه ای انجام گرفت که به خوبی بیانگر اهمیت هر یک از روابط استخراج شده از متن باشد.

شایان ذکر است الگوی ارائه شده، صرفاً الگوی رهبری مطرح شده توسط امام علی (علیه السلام) در عهدنامه بوده و در حد این نامه اعتبار دارد اما می توان الگوهای ارائه شده در سایرنامه های امام (علیه السلام) به زمامداران زمان خود را با این روش استخراج نمود. الگوی استخراج شده از این نامه مقایسه کرد تا مشخص گردد که آیا در سایر نامه ها نیز الگوی مشابهی وجود دارد یا خیر؟ با بررسی نامه های نهج البلاغه مشخص می گردد که امام علی (علیه السلام) علاوه بر نامه ۵۳ به مالک اشتر ۱۹ نامه دیگر را نیز به والیان زمان خود جهت ارائه دستور العمل های رهبری مرقوم فرموده اند و به محققان علاقه مند به این موضوع، پیشنهاد می شود با همین روش این متون ارزشمند را بررسی و الگوی نهفته در آن را استخراج نمایند.^۱

با توجه به الگوی رهبری استخراج شده از متن عهدنامه و تاکید آن بر سه نقش اصلی رهبر در قالب پیروی از خداوند، رهبری خویشتن، و رهبری دیگران و شناسایی و طبقه بندی مؤلفه های مربوط به

۱. این نامه ها عبارتند از نامه به عثمان بن حنیف والی بصره در سال ۳۶ هجری (نامه های ۴ و ۴۵)، نامه به اشعث بن قیس والی آذربایجان در سال ۳۶ هجری (نامه ۵)، نامه به عبدالله بن عباس والی بصره در سال ۳۶ هجری (نامه های ۱۸ و ۲۲ و ۶۶ و ۷۶)، نامه به عمر بن ابی سلمه ارحبی والی فارس (نامه ۱۹)، نامه به زیاد بن ابیه جانشین والی بصره (ابن عباس) و نظارت کننده بر حکومت اهواز، فارس، کرمان و دیگر نواحی ایران (نامه ۲۰)، نامه به مخنف بن سلیم والی اصفهان (نامه ۲۶)، نامه به محمد بن ابی بکر: والی مصر در سال ۳۷ هجری (نامه ۲۷)، نامه به قثم بن عباس والی مکه در سال ۳۹ هجری (نامه ۳۳ و ۶۷)، نامه به مصقله بن هبیره شیبانی والی فیروزآباد در سال ۳۸ هجری (نامه ۴۳)، نامه دیگری به مالک اشتر در سال ۳۸ هجری (نامه ۴۶)، نامه به کمیل ابن زیاد نخعی والی هیت در سال ۳۸ هجری (نامه ۶۱)، نامه به ابوموسی اشعری والی کوفه در سال ۳۶ هجری (نامه ۶۳)، نامه به سهل بن حنیف انصاری والی مدینه در سال ۳۷ هجری (نامه ۷۰)، و نامه به منذر بن جارود عبیدی (نامه ۷۱).

آنها به مدیران و رهبرانی که در جوامع و یا سازمان‌های مختلف مسئولیتی را بر عهده دارند پیشنهاد می‌گردد که توجه جدی به این مؤلفه‌ها و روابط داشته و به شکلی شایسته از توصیه‌های امام علی (علیه السلام) در عهدنامه برای بهبود و تقویت این رابطه استفاده نمایند.

با وجود محدودیت‌هایی از قبیل، مشکلات ناشی از دسترسی به خبرگان، زمان بر بودن مراحل تحقیق، و نیاز به کسب تسلط خوب بر متن برای استخراج الگوی نهایی، که این تحقیق با آن مواجه بوده است تلاش شد تا با استفاده از روشی جدید، الگوی رهبری امام علی (علیه السلام) در عهدنامه مالک اشتر با دقت و امانتداری نسبت به همه متن استخراج گردد. امید است صاحب‌نظران با ارائه نظرات مفید و سازنده خود باعث رشد و بالندگی این کار (که هنوز در ابتدای مسیر است) بنمایند.

- نهج البلاغه، ۱۳۸۸ ش، ترجمه حسین انصاریان: انتشارات آیین دانش.
۱. امیری، علی نقی، ۱۳۹۴ ش، *الگوی اداره در نهج البلاغه*، چاپ اول، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
 ۲. دلشادتهرانی، مصطفی، ۱۳۹۰ ش، *رایت درایت: اخلاق مدیریتی در عهدنامه مالک اشتر*، چاپ اول، تهران: انتشارات دریا.
 ۳. رستگار مقدم گوهری، هادی، ۱۳۸۹ ش، *روش فهم متن*، قم: بوستان کتاب.
 ۴. شیخ زاده، محمد، ۱۳۹۲ ش، *رهبری خدمتگزار: پارادایم نوین رهبری از دیدگاه اندیشمندان مدیریت*، جلد اول، چاپ اول، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
 ۵. شیروانی، علی، ۱۳۸۰ ش، *مدیریت و مدارا در اسلام*، قم: انتشارات دارالفکر.
 ۶. فاضل لنکرانی، محمد، ۱۳۷۶ ش، *آیین کشورداری از دیدگاه امام علی (علیه السلام)*، تدوین حسین کریمی، قم: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
 ۷. فاضلی کبریا، حامد، دلشادتهرانی، مصطفی، ۱۳۹۱ ش، *سرمایه اجتماعی در نهج البلاغه: رویکردی مدیریتی*، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام).
 ۸. قوچانی، محمود، ۱۳۷۴ ش، *فرمان حکومتی پیرامون مدیریت*، تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.
 ۹. وائقی، قاسم، ۱۳۸۵ ش، *مدیریت اسلامی*، پژوهشکده تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه قم، قم: انتشارات زمزم هدایت.

مقالات

۱۰. ابراهیمی، سید احمد، ۱۳۷۹ ش، مطالعه تطبیقی سبک رهبری امام علی (علیه السلام) با سبک های رهبری موجود، *اندیشه صادق*، شماره ۱
۱۱. اسکندری، مجتبی؛ محمدی، ابوالفضل؛ علی اکبری، حسن؛ سیف، بهمن، ۱۳۹۳ ش، سبک رهبری فرماندهان نظامی از دیدگاه امیرالمؤمنین حضرت علی (علیه السلام) در نهج البلاغه، *فصلنامه مدیریت اسلامی*، ۲۲(۱)، ۹.
۱۲. اسکندری، مجتبی؛ عابدی جعفری، حسن؛ بازرگانی، محمد؛ ثمنی، اسماعیل، ۱۳۹۰ ش، گونه شناسی نظریه های پیروی، *فصلنامه توسعه سازمانی پلیس*، ۸(۲)، ۵۳.

۱۳. امیری، علی نقی، ۱۳۹۴ش، مدیریت عمومی مبتنی بر نهج البلاغه (مورد مطالعه: نامه ۵۳)، *فصلنامه مدیریت فرهنگ سازمانی*، ۱۳(۳)، ۹۰۷-۹۲۴.
۱۴. بانسی، عباداله؛ خسروپناه، عبدالحسین؛ بیابانی، حسن، ۱۳۹۸ش، تاملی بر منش رهبری امام علی علیه السلام به استناد سیره حضرت در نهج البلاغه و تطبیق آن با مبانی فکری رهبری در قرآن کریم، *دو فصلنامه مدیریت در دانشگاه اسلامی*، ۸(۱۷)، ۲۵-۴۲.
۱۵. تاجمیر ریاحی، جواد؛ صفری، علی؛ شاملی، نصرالله، ۱۳۹۸ش، طراحی الگوی رهبری سازمانی با استفاده از آموزه های نهج البلاغه، *مجله مدیریت فرهنگ سازمانی*، ۱۷(۵۲)، ۲۳۵-۲۵۴.
۱۶. تاجمیر ریاحی، جواد؛ صفری، علی؛ شاملی، نصرالله، ۱۳۹۶ش، تبیین ابعاد رهبری سازمانی بر مبنای نظام ارزشی اسلام با استفاده از آموزه های نهج البلاغه، *فصلنامه مدیریت اسلامی*، ۲(۲)، ۱۱۳-۹۳.
۱۷. توکلی، عبدالله، ۱۳۹۵ش، تبیین چهارچوبی برای پاسخ گویی نظام اداری با نگاهی به نامه ۵۳ نهج البلاغه، *دو فصلنامه علمی تخصصی اسلام و پژوهش های مدیریتی*، ۶(۱)، ۳۹-۵۸.
۱۸. دین پرور، سیدمحسن، ۱۳۸۲ش، کتابشناسی عهد نامه مالک اشتر، تهران، *فصلنامه پژوهش‌های نهج البلاغه* (۸ و ۷)، ۲۱۲-۲۴۸.
۱۹. رستمی، بابک؛ کریمی، فریبا؛ هادیان شیرازی، عبدالرسول، ۱۳۹۷ش، شناسایی مؤلفه های رهبری اخلاقی در قرآن و نهج البلاغه، *پژوهش نامه اخلاق*، ۱۱(۴۱)، ۶۵.
۲۰. رفعت، محسن؛ مسعودیان، مصطفی، ۱۳۹۸ش، رفتارشناسی تحلیلی از رهبری اخلاق مدارانه امام علی علیه السلام در جنگ در پرتو آموزه های نهج البلاغه (مطالعه موردی: جنگ صفین)، *پژوهش نامه ی علوی*، ۱۰(۱)، ۹۷-۱۲۳.
۲۱. رفعت، محسن؛ سروریان، حمیدرضا، ۱۳۹۹ش، رفتارشناسی تحلیلی از رهبری اخلاق مدارانه امام علی علیه السلام مبتنی بر آموزه های نهج البلاغه؛ مطالعه موردی فتنه خوارج، *فصلنامه پژوهش های نهج البلاغه*، ۶۵، ۱۳۳-۱۵۹.
۲۲. زارعی، محمدمبین؛ افجه، سیدعلی اکبر؛ خاشعی، وحید؛ دلشادتهرانی، مصطفی، ۱۳۹۸ش، طراحی الگوی رهبری استراتژیک اسلامی در سازمان؛ براساس تحلیل محتوای عهدنامه مالک اشتر، *فصلنامه اندیشه مدیریت راهبردی*، ۳(۲)، ۷۳-۹۴.
۲۳. عابدی جعفری، حسن، ۱۳۷۲ش، نظریه رهبری ابرمرد، *فصلنامه مصباح*، سال دوم، شماره ۷.

۲۴. عزیزآبادی، ابوالفضل؛ مرتضوی، سعید؛ انصاری اول، محمدعلی؛ رحیم نیا، فریبرز، ۱۳۹۵ش، مدخلی بر ویژگی های رهبری اخلاقی در نهج البلاغه، *فصلنامه مدیریت اسلامی*، ۲۴(۴)، ۱۱-۴۲.
۲۵. عطائی، امیرمسعود؛ علامه، سیدمحسن؛ صفری، علی؛ طیب نیا، محمدصالح، ۱۳۹۹ش، طراحی و تبیین الگوی خودرهبری با استفاده از تعالیم اسلامی در قرآن کریم و نهج البلاغه، *پژوهش نامه مدیریت تحول*، ۱۱۲(۱)، ۱۶۹-۱۹۶.
۲۶. کریمی، محمود؛ زارعی، صالح، ۱۳۸۹ش، جایگاه عهدنامه امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) به مالک اشتر در منابع اسلامی، *مجله پژوهشهای قرآن و حدیث*، سال چهل و سوم، شماره ۲، صص ۱۱۵-۱۳۲.
۲۷. لطفی، جواد؛ نقی زاده، حسن؛ رحیم نیا، فریبرز؛ اسدی اصل، علی، ۱۳۹۶ش، قاعده مدیریتی رعایت تناسب مشاغل با توانمندی هادرنموده های امام علی (علیه السلام)، *فصلنامه علمی تحقیقات علوم قرآن و حدیث*، ۱۴(۳) ۱-۱۸.
۲۸. محسنی آهویی، صدیقه؛ الوداری، حسن؛ دلیر، مالک، ۱۳۹۸ش، واکاوی ریشه های تاریخی رهبری خدمتگزار از منظر امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه، *پژوهش نامه ی علوی*، ۱۰(۱)، ۱-۳۱.
۲۹. مرزوقی، رحمت الله؛ ترک زاده، جعفر؛ پیروی نژاد، زینب، ۱۳۹۴ش، تدوین و اعتبار یابی الگوی رهبری معنوی اسلامی در سازمان از منظر نهج البلاغه، *فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه*، سال سوم، شماره ۱۲، صص ۷۰-۴۳.
۳۰. موسوی داوودی سیدمهدی، حضوری محمدجواد، نجاری رضا، رستگار عباسعلی، ۱۳۹۵ش، طراحی و تبیین مدل ارزش های سازمانی مبتنی بر آموزه های نهج البلاغه، *مدیریت سازمان های دولتی*، ۵(۱)، ۳۳-۴۷.
۳۱. نصر اصفهانی، علی؛ حاجیان، طالب؛ کریمی، مهدی؛ رضوانی، سید مرتضی، ۱۳۹۱ش، بررسی تحمل و مدارا در رهبری سازمان با تکیه بر دیدگاه نهج البلاغه، *فصلنامه مدیریت اسلامی*، ۲۰(۲)، ۱۱۳-۱۳۰.
32. Gardner, W. L., Avolio, B. J., Luthans, F., May, D. R., & Walumbwa, F. O. (2005). "Can you see the real me?" A self-based model of authentic leader and follower development. *The Leadership Quarterly*, 16, 343-372.

33. May, D. R., Chan, A. Y. L., Hodges, T. D., & Avolio, B. J. (2003). Developing the moral component of authentic leadership. *Organizational Dynamics* , 32 , 247 -260.
34. Northouse , Peter G ,(2019)*Leadership : theory and practice* , Eighth Edition, Western Michigan University
35. Stewart Wherry, Heather M. (2012) *Authentic Leadership, Leader-Member Exchange, and Organizational Citizenship Behavior: A Multilevel Analysis*, (Unpublished phd's thesis) , University of Nebraska-Lincoln.
36. Stogdill, R. M. (1974) . *Handbook of leadership: A survey of the literature*. New York : Free Press
37. Yukl, Gary(2010),*Leadership in Organizations*, Seventh Edition, University at Albany State University of New York .

